

Chingiz AYTMATOV

BIRINCHI MUALLIM

Qissa

Zaynab tarjimasi

Bu suratni hali tamom qilganim yo‘q. Qanday chiqishini hozircha aytish qiyin. Har kuni ilk saharda turib, xomaki etyudlarimni yana ikki-uch marta ko‘zdan kechirarkanman, tong sukunatida u yoq-bu yoqqa asta-asta yurib o‘yga cho‘maman. Yo‘q, hali ko‘nglimdagini topganimcha yo‘q, yana tag‘in ko‘p ishi bor. Bu surat hali ko‘ngildagi bir tilak, qalbimni hayajonga solgan orzu-umid, xolos...

Hali tamomlanmagan asar to‘g‘risida oldindan jar solishni o‘zim ham azaldan yoqtirmasdim. Bu baxillikdan emas. Beshikdagi chaqaloqning kim bo‘lib voyaga yetishini qayoqdan bilib bo‘ladi deysiz? Lekin bu safar o‘zingiz ko‘rib turibsiz, shu odatimdan voz kechib, xom-xatala asarimni o‘rtaga tashlab, undan gap ochmoqchiman... Indamay yurishga hech ilojim yo‘q. Rostini aytsam, bir o‘zim yolg‘izlik qilib qoldim, bezovta qilib, es-hushimni o‘zimga band etgan bu voqea yuragimga sig‘may, quchog‘im ham yetmay turibdi.

Bo‘lgan voqeani aynan tasvirlab, xalqni undan bahramand qilsam, degan umidim bor. Istar edimki, ko‘pchilik ham fikr-mulohazalarini o‘rtaga tashlasa... Bu asar xalq damidan chiqqan olovdek bo‘lsa-yu, unga o‘z qoningizdan qon, kuchingizdan kuch qo‘shib bersangiz, shu vajdan bu voqeani sizlarga bayon etishni o‘z burchim deb bilaman...

* * *

Ovulimiz Oq-Jar tog‘ining etagida, katta soy sharqirab oqib turgan keng tekislikda; undan pastroqda – Qora toqqacha yastangan adir bo‘ylab cho‘zilgan temir yo‘lning ikki tomoni qozoq dalasi...

Ovulimiz ustidagi tepalikda ikki katta terak bo‘lardi; men buni bolalik chogimdanoq bilardim. Bu qo‘shterak hali ham bor. Qachon qaramang, ovulga qaysi tomondan kirmang, hammadan burun tepalikda bir-biri bilan yonma-yon turgan o‘sha baland teraklar ko‘zga chalinadi.

Bilmadim, nima uchundir, bolaligimdanmi yoki kasbim rassomlik bo‘lganidanmi, haytovur, har gal stantsiyadan tushib, tepalikdan o‘tib, ovulimizga qarab yo‘l olganimda, qo‘shteraklar joyida turganmikin, deb sabrsizlik bilan beixtiyor shu tomonga qarayman. Teraklar naqadar katta bo‘lsa ham, uzoqdan shuncha dargumonu, lekin ularning surati ko‘z oldinga kelib turaverardi. Tezroq ovulga yetib, ertaroq tepalikka chiqsam, qo‘shterakka egilib salom bersam, ularning shovillashini to‘yib-to‘yib eshitsam, deb yuragim orziqardi.

Ko‘cha-ko‘yda nima ko‘p – daraxt ko‘p, lekin bu teraklar o‘zi boshqa bir olam, qandaydir xosiyatli, tili borday. Kun-tun yaproqlari dirillab, chayqalgan uchlari bir-biri bilan o‘pishib, o‘zini ming ko‘yga solib shovillaydi. Goh sohilga kelib urilgan erka to‘lqinday eshitar-eshitilmas guvillashib qo‘yadi, goh jim o‘ylanib qolib, sog‘ina-sog‘ina yuragi qon bo‘lganday, allanimalarni eslab xo‘rsinib, yulqingan shamol bulut haydab, yomg‘ir haydab, butoqlarini egib yuborganda, teraklar bir-biridan madad olib: sindirib bo‘psan, deganday battar o‘jarlik qilib, zarda bilan to‘lg‘anib qo‘yishadi.

Ho‘ ancha keyin esim kirib ulg‘ayganimda, men bu teraklarning sir-asroridan voqif bo‘ldim. To‘rt tomoni ochiq baland tepada turishganidan, bular doimo shamol o‘qiga to‘g‘ri kelib havoning har bir o‘yiniga javob qaytarib turishgan. Tinmay shovullab, ming ohangda ovoz chiqarib turishlari ham

shundan.

Lekin mening bu idrok qilganlarim bolalik xayolimning ilk taassurotini sovuta olmadi. O'sha vaqtdagi hayajonlarim hali ham o'z haroratini yo'qotmadi, nazarimda, bu teraklar hali ham qandaydir bir sirni yashirgap jonli maxluqday.

Bolalik umrimniig eng shirin orzulari shu teraklar soyasida qolib ketganday, esimga tushgan sari yana qayta boshdan eslagim keladi.

O'qishimiz tamom bo'ldi deguncha bizlar chumchuq qidirib shu yerga kelardik. Chuvullashimizga mast bo'lganday qo'shterakning tepa shoxlaridagi yaproqlari hilpirab, bizga soya tashlardi. O'sha kezlarda yoriq tovon, kaftlarimiz qovjiragan biz tentaklar teraklarga mushukday tirmashib chiqa boshlaganimizda chumchuqlar chirillab qolardi. Chirillashiga qararmidik! Hadeb bir butoqdan ikkinchisiga o'taverib, chumchuqlar «pir» etib uchib ketgan baland butoqqa chiqqanimizda, ko'z-oldimizda namoyon bo'lgan olam manzarasini ko'rib hayratdan damimiz ichimizga tushib ketardi, tutmoqchi bo'lgan chumchuq bolalarini ham esimizdan chiqarib yuborardik. Ko'zimizga kattakon bo'lib ko'rinib yurgan kolxoz otxonasining tepadan xuddi chigirtkaday ko'ringaniga, qishloqdan nari cho'zilib ketgan dalaning kattaligiga, yana undan nariroqdagi qancha-qancha qadrdon yerlar, ovulimizdagi ariqlardan boshqa tag'in qancha-qancha kumushday tovlanib oqayotgan suvlarga suqlanib qarab, bu dunyoning cheti shumi yo undan narida ham shunday osmon, shunday bulutlar, shunday yerlar bormikin, deb xayol surib ketardik. O'shanda qulog'imizga shamol ovozi chalinsa, unga jo'r bo'lib qimirlagan yaproqlar, ko'z ilg'amas uzoq-uzoqlarda ajoyib va garoyib narsalar ham bor deganday shivirlab, betlarimizni silab erkalatardi. Yuragim duk-duk urib qinidan chiqib ketadiganday, qo'shterakning shovullashiga astoydil quloq solardim. Ko'z oldimga ertakdagiday butun olam kelibdi-yu, lekin bir narsa esimga kelmabdi. Bu teraklarni kim o'tqazganu qanday umid bilan o'stirganini o'ylamabman.

Shu qo'shterak qad ko'tarib turgan joyni ovuldagilar nima uchundir «DuysHENning maktabi» deyishardi. Birortasining moli yo'qolib: «Hoy falonchi, g'unajinimni ko'rdingmi»? - deb so'rasa, to'xtab unga: «Ho', yuqoridagi «DuysHENning maktabida» yilqilar yuribdi, o'sha yoqdan xabar olib ko'r», - deb javob berishardi. Kattalarga taqlid qilib biz ham: «Yuringlar, DuysHENning maktabiga ketdik, terakka chiqib chumchuq haydaymiz», - der edik.

Bir vaqtlar o'sha tepada maktab bor ekan. Bizning zamonamizda bu maktabdan asar ham qolmaganu, lekin qo'shterakli tepaning nomi xalq og'zidan tushgan emas. Bolalik chog'imda bu maktab o'rnini xo'p qidirib ham ko'rganman. Keyinchalik: «Nimaga «DuysHENning maktabi» deyishadi, DuysHEN o'zi kim?» - deb qariyalardan surishtirsam, bu savolimga ular hech qizig'i yo'q, anchayin gapday qo'l siltab javob qilishardi: «Kim bo'lardi, shu yurgan oqsoq-qo'y¹ DuysHEN-da. O'sha hurriyatdan keyin ho' anavi tepada eski bir molxona bo'lardi. DuysHEN «komsomol bo'ldim», - deb, o'sha yerda maktab ochib, bola o'qitgan.

Maktab qayoqda deysan, anchayin bir gap-da. U vaqtlar o'zi qiziq zamon emasmidi, xudo ko'rsatmasin, uzangiga oyog'i yetib, otning yolidan tutamlab olganlarning hammasi o'ziga bek, o'ziga xon bo'lib qolgandi. Har kim o'z bilganini qilardi. DuysHEN ham o'shanda miyasiga kelganini qildi-da. Hozir u maktabdan bir parcha guvala ham qolmagan, ilgari nomi yo'q tepa edi. Endi «DuysHENning maktabi» degan nom oldi...»

DuysHEN degan kishini uncha yaxshi bilmas edim. Baland bo'yli, burgut qovoq, salobatli odamga o'xshardi. Uning hovlisi ariqning narigi tomonida, ikkinchi brigada ko'chasida edi. Men ovulda turgan kezlrimda DuysHEN kolxoz mirobi bo'lib ishlardi, egarning qoshiga katta ketmonni chirmab olib, shatakdan chiqib qolgan, o'ziga o'xshash suyaklari ko'rinib qolgan otni minib, goh-gohda o'tib qolardi. Keyin qariganida pochtachilikka o'tib ketdi, deb eshitgandim. Lekin gap unda emas. Komsomol deganda men o'sha vaqtlarda ishga ham, gapga ham epchil, yalqov-poraxo'rlarni gazetaga

¹ Оқсоқ қўй – уруғнинг номи.

yoziq turuvchi ovul yigitlarining eng miqtisini tushunardim.

Rostini aytsam, soqoliga oq kirgan, qaysar otiga kuchi yetmagan haligi rosmama odamning bir zamonlar qanday qilib komsomol bo'lganini, xat-savodi bo'lmasa ham, bolalarni qanday o'qitib, qanaqa o'qituvchi bo'lganini o'zimcha hech tasavvur qilolmadim.

O'sha vaqtlarda bu gaplar ovulda aytilgan son-sanoqsiz ertaklardan bo'lsa kerak, deb qo'ya qolgandim. Keyin bilsam, «Duyshenning maktabi» degan gapning o'z tarixi bor ekan, buni tasodifan yaqinda bilib qoldim.

O'tgan kuzda kolxozdan menga bir telegramma keldi.

Ikki yildan buyon kolxozimiz o'z kuchi bilan yangi maktab solayotgan ekan. Maktab binosi qurilib bo'lgandan keyin ovuldagilar meni maktabni ochish marosimiga chaqirishibdi. Bu quvonchli kunlarda elim bilan birga bo'lay degan niyatda darhol yo'lga otlandim. Ovul manzaralarini suratga olish niyatida ovulga to'y marosimidan uch-to'rt kun ilgari jo'nab ketdim. Shahardan chaqirilganlardan akademik Sulaymonovani ham kutib o'tirishgan ekan. Bu ayol bu yerda bir kun-yarim kun turib, keyin Moskvaga jo'nab ketadi, deyishdi. Akademik Sulaymonovanning kelishini eshitib juda suyunib ketdim. Xalqqa tanilgan bu olimaning ovulimizdan ekanligi, qiz vaqtida shaharga ketib, o'qib, olima bo'lgani ovulda qulog'imga chalinib yurardi. O'zi bilan shahardaligimda tanishib olgan edim.

Men ko'rganda Oltinoy Sulaymonova sochiga oq kirib, elliklarga borib qolgan, to'lishgangina ayol edi. Mashhur hamqishlog'imiz universitetda kafedra mudiri bo'lib ishlardi, falsafadan lektisiya o'qib turar, xizmat qiladigan yeri akademiya bo'lib, tez-tez chet ellarga borib-kelib turardi. Opaning bemalol o'tirib, men bilan to'yib suhbatlashishga vaqti bo'lmay yurardi. Lekin har gal goh majlisda, goh to'satdan ko'chada uchrashib qolganimizda ovuldagilarning omon-esonligini so'rar, asarlarim to'g'risida qisqacha bo'lsa ham biron fikr aytmay qo'ymasdi. Men bu kishining kamtarligiga, odamoxunligiga qoyil qolib, bir kuni o'ziga dangal aytdim:

– Opa, ovulga borib, el-yurt bilan ko'rishib kelsangiz bo'lardi. Ovuldagilarning hammasi nomingizni sirtidan tilga olib, faxrlanib yurishadi, lekin ko'pchilik sizni tanimaydi. Atoqli olima qizimiz ovulimizdan yotsiraydi, bizlarni tanigisi kelmaydi, deydigannlar ham yo'q emas...

– Gapingiz to'g'ri, ukam, - deb Oltinoy Sulaymonova xo'rsinib qo'ydi, – borishga o'zim ham ko'pdan intizorman. Bormaganimga ham talay vaqt bo'ldi. Ovulda tug'ishgan qarindoshlarim yo'q-ku, lekin elingdan yaqin tug'ishganing bo'larkanmi?! Albatta boraman, fursat topdim, boraman... O'zim ham yurtimni xo'p sog'inganman...

Akademik Sulaymonova o'sha kuni kechikibroq keldi. Uning mashinasi kelib to'xtaganda maktabning tantanali majlisini endi ochmoqchi bo'lib turishgan edi. Majlisdagilarning hammasi duv etib chiqib uni kutib olishdi, tanigan-tanimagan hamma – yoshu qari u bilan qo'l berib ko'rishgisi kelardi. Oltinoy Sulaymonova bunchaligini kutmagan bo'lsa kerak. Ko'ngli tog'day ko'tarilib, suyunib ketganidan nima qilishini bilmay, ikki bukilib odamlarga ta'zim qila-qila borib prezidiumdan o'rin olib o'tirdi.

Qancha-qancha tantanali majlislarda bo'lib izzat-ikrom ko'rgan Oltinoy Sulaymonova, bu safar oddiygina qishloq maktabida hamqishloqlarining ochiq chehra bilan kutib olishganini ko'rib, hayajoni zo'r kelganidan ko'z yoshlarini tutolmay qoldi.

Majlisning oxirida pionerlar uning bo'yniga qizil galstuk taqib, qo'lga guldasta tutqazishdi. Yangi maktabning faxriy kitobiga uning nomini birinchi qilib yozib qo'yishdi. O'quvchilarning kontserti va o'yin-kulgilardan keyin, kechqurun bir to'da muallimlar, ovul faollari bilan birga hammamiz maktab direktorining uyida mehmon bo'ldik.

Mehmonda ham Oltinoy Sulaymonovanning kelganiga suyunishib, uni gilam bilan yasatilgan to'rga o'tqazishib, qo'llaridan kelganicha izzat-hurmatini bajo keltirishdi. Katta dasturxon atrofida o'tirganlar duv-duv gap bilan ovora. Qadahlar ko'tarilib, tostlar aytilayotgan edi, bir vaqt qo'lga bir dasta gazeta-jurnal ushlagan bir yigitcha eshikdan kirib keldi-da, mezbonga o'ntacha telegramma cho'zib: “Og'ay, qo'l qo'yib beringiz”, - deb iltimos qildi. Ilgarigi o'quvchilardan kelgan tabrik

telegrammalar qo‘ldan-qo‘lga o‘tib, kimdir gap orasida:

– Hoy, buni Duyshen qariya olib keldimi? - deb so‘rab qoldi.

– Ha, - dedi yigit. – Majlisdagilarga o‘qib eshittirishsin, deb otini xo‘p yeldirib kelibdi-yu, kechikibroq qolgani uchun oqsoqolning ko‘ngli o‘rniga tushmadi.

– Nima qilib turibdi, ayt, tushsin otdan, uyga kirsin, - dedi mezbon.

Yigit chiqib ketganda yonimda o‘tirgan Oltinoy Sulaymonova bir seskanib tushdi, rangi quv o‘chib nimanidir eslaganday mendan so‘radi:

– U qaysi Duyshen, kimni aytishyapti?

– Kolxozning pochta chisi, opa, - dedim men. – Duyshen oqsoqolni tanirmidingiz?

Ha, deganday bosh irg‘ab Oltinoy Sulaymonova bir narsa demoqchi bo‘lib, o‘rnidan turishga harakat qilgan edi, deraza yonidan bir otliq dupurlab o‘tib ketdi, uyga kirib kelgan yigit:

– Tushing desam, u kishi unamadi, og‘ay, - dedi, – hali xat tarqatishim kerak, - deb ketib qoldi.

– Mayli, ketaversin, u cholning ham o‘ziga yarasha ulfatlari bor, - dedi allakim xomush tortib.

– O, Duyshen deganni bilmas ekansizlar, u qonun-qoidani juda o‘rniga keltiradi, xizmatini bajarmasdan hech qayoqqa burilmaydi, - dedi yana bittasi.

– To‘g‘ri aytadi, juda ajoyib odam o‘zi. Urush tamom bo‘lgandan keyin Ukrainada ekan, gospitaldan chiqib, o‘sha yerda turib qolibdi, kelganiga besh yilcha bo‘lgan. Suyagim unib-o‘sgan ovulimda qolsin dedim, deydi. Bu dunyodan sho‘rlik toq o‘tib ketibdi...

– Bir kirib o‘tsa bo‘lardi... Ha, mayli, - deb mezbon tag‘in qo‘lini siltab qo‘ya qoldi.

Bir mahal to‘rda o‘tirgan ovul oqsoqollaridan biri qadah ko‘tarib so‘z qotdi:

– O‘rtoqlar, esinglarda bo‘lsa kerak, bir vaqtlar «a» harfini ham bilmagan «Duyshenning maktabida» bizlar ham o‘qigan edik... – U shu gapni aytdi-yu, ham ko‘ngli buzilib, ham kulgisi qistab, ko‘zini yumib, boshini chayqab qo‘ydi.

– Voy, tavba!

– Rost, rost! - deb kulib qo‘yishdi boshqalar.

– Nimasini aytasan! Ozmuncha nag‘ma ko‘rsatganmi Duyshen deganing? Biz bo‘lsak uni rosmana o‘qituvchi deb yuribmiz-a!

Qah-qah kulgi bosilishi bilan haligi qadah ko‘targan odam yana gapini davom ettirdi:

– Mana endi, oldimiz dong‘i chiqqan akademik bo‘lib, ketimiz oliy ma‘lumotli, o‘rta bilimli bo‘lib oldik. Ovulimizda bugun yangi o‘rta maktab ochdik, boshqa tomonlarini aytmaganda ham, zamonamizning qanchalik o‘zgarganligi shundan ko‘rinib turibdi. Qani, kelinglar, og‘a-inilar, ovulimizning o‘g‘il-qizlari bundan buyon ham o‘qimishli bo‘lib, o‘z zamonasining peshqadam kishilari qatoridan joy olishsin!

Bu gap hammaga ma‘qul tushib, shov-shuv ko‘tarildi. Faqat Oltinoy Sulaymonova juda xijolat tortganday, labini tishlab qizarib ketdi. U ryumkani labiga tegizdi-da, yana qaytib o‘rniga qo‘ydi. Gap, kulgi bilan alahsib qolgan odamlar uning bu holatini sezganlari ham yo‘q.

– Opa deyman, bir nimadan xijolat bo‘lib o‘tiribsiza?-dedim men.

– O‘zim, shunchaki, inim, - dedi-da, Oltinoy Sulaymonova ikki-uch marta soatiga qarab qo‘ydi, boshqa indamadi.

Keyin mehmonlar eshikka sayri havo qilishga chiqqanda qaragam, Oltinoy Sulaymonova bir chekkada yolg‘iz o‘zi tepalikda chayqalgan qo‘shterakka tikilib, xayol surib turgan ekan, sekin qadam bosib yoniga bordim.

Botishga taraddudlanib kuzgi dalaning chetiga chiqib olgan qip-qizil kun nurlari tepalikda turgan teraklarning cho‘qqilariga bir tegib, bir tegmay mavjlanib turgan ekan.

– Sho‘rlik teraklar bargini to‘kyapti, bahorda bu teraklarni gullaganda ko‘rsangiz! - dedim.

– O‘zim ham shuni o‘ylab turgan edim, - deb Oltinoy Sulaymonova boshini silkiib xo‘rsinib qo‘ydi. – Har bir jonivorning bahori ham, kuzi ham bor.

Uning ajin bosgan so‘lg‘in yuziga g‘amgin-o‘ychan ko‘lanka tushib, o‘tkir qora ko‘zlari

o'ksiganday bo'ldi, teraklarga dard-alam bilan tikilib qarab qoldi. Shu paytda ko'pni ko'rgan bu o'qimishli ayol, qani endi bir zamonlar o'tib ketgan o'n sakkiz yoshim qaytib kelsaydi, deb ko'nglidan o'tkazgan qizil ro'mol, qirmizi yuzini eslagan qadimgi qirg'iz ayollariga o'xshab ketdi.

Teraklarga tikilib u yana bir narsa aytgisi keldi-yu, lekin niyatidan qaytdi shekilli, indamay turdi-da, birdan qo'lida ushlab turgan ko'zoynagini taqib oldi.

– Moskva poezdi bu yerdan soat o'n birda o'tadi shekilli? - deb so'radi.

– Ha, opa, o'n birda o'tadi.

– Unday bo'lsa, hozir yo'lga chiqishim kerak ekan.

– Nega birdan ketadigan bo'lib qoldingiz? Bir-ikki kun turaman deb va'da bergan edingiz-ku? Hali javob ham berishmas.

– Zarur ishlarim bor. Hozir ketmasam bo'lmaydi. Ovuldoshlarning hammasi yopirilib, ketmaysiz, xafa bo'lamiz, - deyishlariga qaramay, tayyor ovqatga ham turmay, Oltinoy Sulaymonova uzr so'radi-da, oxiri yo'lga chiqadigan bo'ldi.

Kun botib, qosh qorayganda, ovuldoshlari o'pkalaganday bo'lib uni mashinaga o'tqazib jo'natib yuborishdi. Men Oltinoy Sulaymonovani stantsiyaga kuzatib bordim.

Oltinoy Sulaymonova nima vajdan to'satdan yo'lga o'tlanib qoldiykin? Shunday ulug' ayyom kunida ovuldoshlarini ham xafa qilib qo'ydi. Yaxshi ish bo'lmadi. Ikki-uch yo'la sababini so'ray deb og'iz juftladimu, lekin qattiq tegarmikin deb qo'rqdim. Hozirgi holatida savolimga biron javob bermasligiga ko'zim yetib turgandi. Yo'l bo'yi Oltinoy Sulaymonova bir og'iz ham gapirmadi, qattiq o'yg'a botib, yuzidan g'amginlik arimadi.

Stantsiyaga kelib, poezdga tushar oldida yurak yutib undan so'radim:

– Opa, xafa ko'rinasiz, ko'nglingizga qattiq tegadigan biron gap o'tdimi?

– Yo'g'-e! Ko'nglingizga unday gap kelmasin! Kimdan xafa bo'lardim? O'zimdanda xafa bo'lsam bo'ladi. G'aflatda qolgan ekanman... Qaytanga mendan har qancha domongir bo'lsanglar ham kamlik qiladi.

Shu bilan Oltinoy Sulaymonova Moskvaga jo'nab ketdi. Men shaharga qaytib kelgach, dastlabki kunlarning birida o'ylamagan-kutmagan yerda Oltinoy Sulaymonovadan xat oldim. Moskvada mo'ljalidan ziyodroq turib qolishidan darak bergan xatida bunday deb yozgandi:

«Qadrdon inim, shoshilinch zarur ishlarim bo'lsa ham hammasini yig'ishtirib qo'yib, shu xatni yozmaslikka ilojim bo'lmadi. Agar shu xatda yozganlarim sizni qiziqtirsa, shu hikoyatimni xaloyiqqa yetkazish ustida o'ylab-mulohaza qilib ko'rsangiz deb iltimos qilaman. Bu faqat bizning ovuldoshlarimizga emas, hammaga, ayniqsa yoshlarga ibrat bo'lar, deb o'ylayman. Men ko'p xayol ko'chalariga kirib chiqdim, oxiri shu fikrga keldim. Bu – mening shuncha zamonlardan buyon yuragimda asrab kelgan sirim. Qancha ko'p odam bu sirdan voqif bo'lsa, o'zimni shunchalik baxtiyor deb bilaman, vijdon azobidan shuncha ko'proq xalos bo'laman. Meni uyatga qo'yarmikanman deb xijolat ham bo'lmang. Hech narsani yashirmay, ochiq yozing...»

Bir necha kun shu xat ta'siri ostida yurib, oxiri qissani Oltinoy Sulaymonova tilidan hikoya qilishga qaror berdim.

* * *

... Bu voqea 1924 yili yuz bergandi. Ha, xuddi o'sha yili...

Hozirgi kolxozimiz yerlari u vaqtlarda o'troq kambag'al-jataqchilar ovuli edi. U vaqtlarda o'n to'rt yoshli yetim qizcha edim, amakimning qo'lida turardim.

O'sha yili kuzda chorvadorlar toqqa qishlovga ko'chib ketgandan keyin ovulimizda askar shineli kiygan bir yigit paydo bo'lib qoldi. Shineli esimda qolganining vaji shuki, u negadir qora movutdan tikilgan edi. El-yurtdan ovloqdagi tog' pinjiga kirib olgan kichkina qirg'iz ovulida bu katta bir voqea bo'ldi.

Oldin uni, o'zi komandir ekan, ovulga ham katta bo'lib kelibdi, deyishdi, keyin bilishsa, komandir qayoqda deysiz, ocharchilik vaqtida ovuldan temir yo'lga ketib dom-daraksiz bo'lib ketgan Tashtanbekning o'g'li Duyshen degan nigit ekan, uni ovulga o'qituvchi qilib yuborishganmish, maktab ochib, bola, o'qitar ekan, deyishdi.

«Maktab», «o'qish» degan so'zlar u zamonlarda endi eshitilib kelayotgan gaplar edi, ularning ma'nosiga tushunadiganlar ham kamdan-kam edi.

Bu gap rostmikin, endi nima bo'larkin, deb turishganida bir mahal, xaloyiq ovul o'rtasidagi tepaga yig'ilsin, degan xabar kelib qoldi.

Amakim: «Voy, tavba, bu tag'in qanaqa majlis bo'ldiykin? Bo'lar-bo'lmasga odamlarni ishdan qoldirishdan boshqani bilishmaydi», - deb javrashini qo'ymaydi-yu, keyin axiyri eldan kam yerim bor ekanmi, deganday, qirchang'i bo'lsa hamki, otiga minib, yig'inga jo'nab ketdi, men ham uning ketidan qo'shni bolalarga ergashib yugurib bordim.

Biz entika-entika har gal yig'ilish bo'ladigan tepalikka yetib borganimizda, u yerda bir to'da otliq va yayov odamlar o'rtasida haligi qora shinel kiygan rangpar yigitcha nutq so'zlab turgan ekan. Uning gaplarini yaxshiroq eshitish uchun yaqinroq surilib borgan edik, po'stini yirtiq bir chol uyqudan turgan odamday, to'satdan tutilib-tutilib uning gapini bo'ldi:

– Ey, bolam, ilgari bola o'qitishni mullalarga chiqargan edi, sening otangni biz bilamiz. O'zi ham bizga o'xshagan oyoqyalang edi. Qani ayt-chi, yigitcha, sen o'zing qayoqdan mulla bo'lib qolding? - dedi.

Duyshen shu ondayoq javob berib:

– Otaxon, men mulla emasman, men komsomolman. Endi mullalar bola o'qitmaydi, muallimlar o'qitadi. Men askarlikda yurib, xat-savodli bo'lib olganman, ilgari ham oz-moz o'qigandim. Men mana shunaqa mullaman, bildingizmi? - dedi.

– Ha, mundog' degin...

– Baraka top! - deb uning so'zini ma'qullashdi.

– Ana shunaqa, komsomol meni muallimlikka tayinlab, bolalarni o'qitasan deb yubordi. Maktab ochish uchun biron joy kerak bo'ladi. Sizlar yordam bersangizlar anuv tepadagi eski otxonani tuzatib, maktab ochsak degan o'yim bor. Qani, nima maslahat berasizlar?

Mushukday shumshayib bir ko'zini yumib egarning qoshini quchoqlab o'tirgan Satimqul tajang tirs etib tupurib qo'yib gap qotdi:

– E, qo'ysang-chi, o'qishingdan bizga nima foyda bor?

Duyshen nima deyishini bilmay ko'zlari lipillab ketdi.

– Rost, to'g'ri aytyapti, - deb boshqalar uning gapini ma'qullashdi.– Biz ketmon chopib kun ko'rib yurgan dehqonmiz, endi bolalarimiz o'qib amaldor bo'lisharmidi? Aylanay, ko'p boshimizni qotirma!

Hamma jim qoldi. Duyshenning rangi o'chib, ovozi titradi:

– Sizlar nima, bolalaringizning o'qishiga qarshimisizlar? - deb o'rtaga savol tashladi.

– Qarshi bo'lsak nima, zo'rlik qilarmiding? Unaqa zamonlar o'tib ketgan. Hozir erkimiz qo'limizda, ozodlikka chiqqanmiz! - dedi kimdir.

Duyshenning rangi bo'zday oqarib ketdi. Shinelining ilgaklarini uzib yuborayozganday, cho'ntagidan to'rt buklangan qog'ozni olib shoshilib ochdi-da, hammaga ko'rsatib turib zarda bilan gap boshladi:

– Sizlar hali bolalarni o'qitish kerak, deb yozilgan bu qog'ozga qarshimisizlar, bunga Sovet hukumatining muhri bosilgan-a! Sizlarga yer-suv bergan, sizlarni ozodlikka chiqargan kim o'zi, bilasizlarmi?! Qani, Sovet hukumatining qonuniga kim qarshi? Qani aytsin, kim?!

«Qani kim» deb azbaroyi baqirib aytgan gapi sukunatda yotgan kuz havosini o'qday yorib o'tib, aks-sadosi qoya toshlarga borib urilganday bo'ldi. Hamma yoq suv quyganday jim, hamma boshini egib turardi.

– Bizlar o‘zi kimmiz, kambag‘allarmiz, - deb endi Duyshen muloyimlik bilan gap boshladi.– Bizni umr bo‘yi xo‘rlab, oyoq osti qilib kelishdi, umrimiz johillikda o‘tdi. Sovet hukumati endi bizlarga ko‘zi ochilsin, xat-savodi chiqsin deyapti. Buning uchun bolalarni o‘qitishimiz kerak...

Duyshen javob kutganday jim turgan edi, haligi, sen qayoqdan mulla bo‘lib qolding, deb so‘ragan yirtiq po‘stinlik odam insofga kelganday:

– Ha, mayli, juda bola o‘qitging kelib qolgan bo‘lsa, o‘qitaver, bizga nima...- deb qo‘ydi.

– Lekin sizlardan iltimosim bor, - dedi Duyshen,– menga yordam beringlar. Anuv tepadagi boydan qolgan otxonani tuzatsak deymen, ko‘prik solish kerak, maktabga o‘tin kerak bo‘ladi...

– Shoshmay tur, hoy yigit, - deb Satimqul tajang yana tirs etib bir tupurdi-da, biron narsani nishonga olganday, ko‘zlarini qisib turib gap boshladi:

– Sen, yigitcha deymen, maktab ochaman, deb muncha katta ketmasang? Ustingga kiyishga choponing yo‘q, ostingda minishga oting, bir parcha bo‘lsa ham haydab qo‘ygan yering, qo‘rangga bog‘lab qo‘ygan bironta moling yo‘q-ku! Sen, nima, ot o‘g‘irlab kun ko‘rmoqchimisan?..

– Bir kunim o‘tar. Hukumat menga moyana to‘laydi.

– Boyadan beri qayoqda eding, shundoq demaysanmi?– Satimqul gapni o‘rinlatib, o‘zidan-o‘zi rozi bo‘lganday, iljayib egar ustida bir kekkayib qo‘ydi. – Gap bu yoqda ekan, bildik endi. Undog‘ bo‘lsa, yigitcha, bilganingni qilib, hukumat moyanasi bilan bolalarni o‘qitaver, hukumatning xazinasida nima ko‘p, pul ko‘p. Bizni tinch qo‘y, o‘z tashvishimiz ham boshimizdan oshib yotibdi...

Satimqul shu gaplarni aytdi-yu, otning boshini burib jo‘nab qoldi. Uning orqasidan boshqalar ham tarqab ketishdi. Duyshen qog‘ozni qo‘liga ushlagancha, nima qilishini bilmay anchagacha turib qoldi...

Men Duyshenga achinib ko‘zimni uzmay qarab qolgan ekanman, yonimda o‘tib borayotgan amakim jerkib:

– Ha, alvasti, sen nima qilib yuribsan bu yerda, tur. Uyga bor! - degan edi, bolalarning orqasidan chopib ketdim.– Buni qara, bu tirmizaklar ham yig‘ilishga suquladigan odat chiqarishibdi-ya!

Ertasiga bir gala qizlar suvga ketayotganimizda yo‘lda Duyshenni ko‘rdik. U ketmon, belkurak, bolta ko‘tarib suvdan kechib o‘tib ketdi. Shu-shu har kuni azonda qora shinel kiygan Duyshen yolg‘iz o‘zi tepalikka, egasi tashlab ketgan otxonaga chiqib, kechqurun allamahalda ovulga qaytib tushardi. Goho orqasiga kattakon bir bog‘ yantoq yoki poxol ortib chiqib ketayotganini ko‘rardik. Uni uzoqdan ko‘rganlar uzangiga oyoq tirab, qo‘llarini soyabon qilib:

– Hoy, anavi tepalikda poxol orqalab ketayotgan Duyshen muallim emasmi! - deb qiziqsinib gaplashib ketishardi.

– Ha, o‘sha!

– Voy, sho‘ring qursin, muallimlik ham oson emas ekan-ku...

– Bo‘lmasam-chi! Orqalagan yukini qara, boyning qaroli ham muncha ko‘tarmaydi.

– Gapga kelganda eh-ha, juda chechan ko‘rinadi!

– Qo‘lida muhr bosilgan qog‘ozi bor-da, hamma gap shunda...

Bir kun adirdan tezak terib kelayotganimizda, muallim nima qilib o‘tirgan ekan deb maktab tomonga burildik. Bu saroy ilgari bir boyning otxonasi edi. Qish-qirovda qulunlagan biyalarni toychoqlari bilan shu yerda boqishardi. Sovet hokimiyati o‘rnatilgandan keyin boy qayoqqadir qochib ketdi-yu, shu bilan otxonasi bo‘sh qoldi. Bu yerga hech kim oyoq bosmay qo‘yganidan atrofni o‘t, tikanak bosib ketgan edi. Endi qararak, tikanaklar ildizi bilan sug‘urib olinib bir joyga uyib qo‘yilibdi, otxona hovlisi supurib-sidirilibdi. Yomg‘ir yuvib, qulab tushgan devorlari loy bilan shuvalibdi, eshikning shalog‘i chiqib osilib qolgan halqasi bir amallab eplashtirib yana qoqib qo‘yilibdi.

Bir oz dam olmoqchi bo‘lib, bo‘yimiz teng tezak qoplarni yerga qo‘yib turgandik, usti boshiga loy chaplangan, yenglari shimarilgan Duyshen uydan chiqib keldi-da, bizni ko‘rib, yuzidagi terlarini artib:

– Ha, yaxshi qizlar, kelinglar. Tezak terib yuribsizlarmi? - dedi.

Biz uyalganimizdan churq etmay, bir-birimizga qarab, qop tagida o‘tirgan yerimizdan, ha,

deganday bosh silkib qo'ydik. Duyshen uyalganimizni sezdi-da, bizga dalda berganday jilmayib gap qotdi:

– Qoplargiz o'zingizdan ham katta-ya! Kelganinglar yaxshi bo'пти qizlar, bu maktabni sizlarga atab ochyapman. Maktabinglar ham taxt bo'lib qoldi. Hozirgina bir burchakka pechkaday qilib o'choq ham qurib qo'ydim, ana, ko'rdinglarmi, tomdan mo'risi ham chiqib turibdi! Endi qishga o'tin g'amlasak bo'lgani, o'tindan g'am yemasak ham bo'ladi, dalada nima ko'p – quvray ko'p. Yerga qalin poxol to'shaymiz-da, ana undan keyin o'qishimizni boshlab yuboramiz. Qalay, o'qishga havasinglar bormi, maktabga qatnab turasizlarmi?

Dugonalarim orasida yoshi kattasi men edim, shu sababdan javob berishga botinib:

– Kelinoyim yuborsa, qatnab turaman, - dedim.

– Nega yubormas ekan, uyga qamab, ustingdan qulf solib qo'yarmidi? Isming nima?

– Oltinoy, - dedim, etagimning yirtig'idan ko'rinib turgan tizzamni kaftim bilan bekitib.

– Oltinoy – isming ham o'zingga mos, chiroyli ekan. – U erkalatganday jilmayib qo'ygan edi, dilim ham iliganday bo'ldi. – Oltinoy, esli qiz ko'rinasan, boshqa bolalarni ham o'zingga ergashtirib, maktabda o'qiymiz, deb olib kelgin, xo'pmi?

– Xo'p, amaki.

– Meni og'ay denglar. Maktabni ko'rasizlarmi? Tortinmasdan kirib ko'raveringlar.

– Yo'q, biz uyga ketamiz, - deb uyalinqirab javob berdik.

– Mayli bo'lmasa, uy-uyinglarga boringlar, bira-to'la o'qishga kelganda ko'rarsizlar. Men qorong'i tushguncha borib yana bir oz yantoq o'rib kela qolay.

Duyshen o'roq, arqonlarni olib dalaga qarab ketdi. U ketgandan keyin biz ham qoplarimizni orqalab ovul tomon jo'nab qoldik. To'satdan kallamga bir fikr keldi:

– Hoy, qizlar, - deb dugonalarimni to'xtatdim.– Kelinglar, tezagimizni maktabga to'kib ketamiz, har qalay qishga yarab qolar.

– Uyga quruq boramizmi? Aqlingni yeganmisan?!

– Borib yana terib kelamiz-da.

– Be, kech bo'lib qoldi, uyda toza so'kish eshitamiz.

Shunday deyishdi-da, o'rtoqlarim menga qaramasdan, qoplarni ko'tarishib jo'nab qolishdi.

Men o'shanda nima vajdan shunday qilganimga hali ham tuzukkina aqlim yetmay yuradi. Qizlar gapimga kirmaganlaridan izza bo'lib orim keldimi yoki go'daklik chog'imdan men sho'rlik biron shirin so'z eshitmay bir umr dakki yeb, ko'z yoshim ham qurib qolganidanmi, ko'rmagan, bilmagan bir odam yuragimni ilitib: «Es-hushli qiz ekansan», deb erkalatib aytgan ikki og'iz shirin so'zi meni eritib yubordimi...

Qismatim, toleim, hayotimning butun achchiq-chuchuklari, azob-uqubatlari mana shu bir qop tezakdan boshlanganini yaxshi bilaman, bunga imonim komil. Bunday deyishimning boisi shuki, o'sha kuni bu qilmishimning oxiri nima bo'ladi, deb o'ylab-netib o'tirmay, umrimda birinchi marta yurak yutib ko'nglim tortgan ishga tavakkal qadam qo'ydim.

O'rtoqlarim meni tashlab ketishgandan keyin yugurib Duyshenning maktabiga qaytib bordim, qopdagi tezakni eshik tagiga to'kdim-da, tezak terish uchun g'izillab yana adirga tushib ketdim.

Kattakon bir ishni qoyil qilib qo'ygandayo, yuragim dukillab, sevinchim ichimga sig'may ketdi. Kuch-g'ayratim jo'sh urib, to'g'ri kelgan tomonga chopqillab ketaveribman. Baxtiyorligimdan quyosh ham xabardoru, u ham quvonchimga sherikday, qushday parvoz qilib ketishimdan uning ko'ngli ochilganini o'zim ham bilardim. Nega deganda, hozirgina savob ish qilgan edim-da!

Quyosh tepalar ustiga yaqin kelib qolgan edi-yu, lekin, nazarimda, nigohimga to'yib olgisi kelganday, hali-beri botgisi yo'q edi. Quyosh yo'limga poyonoz solib, oyoqlarim ostidagi kuz tuprog'ini to'q qizil, pushti va och qizil nur bilan bezab turardi. Gir atrofimda kapalakchalar lip-lip etib olovday yonadi. Ming yamoq kamzulimning kumush rang tugmalarida quyosh olovday yonib turadi.

O'zim g'izillab chopib ketyapmanu, yer, osmon, shamolga qarab: meni ko'rib qo'yinglar!

Ko'rdingizmi, g'ururdan boshim osmonda! Men endi maktabda o'qiyman, boshqa bolalarni ham o'zim bilan o'qishga olib boraman...- deb shodligim ichimga sig'may ketyapti.

Shu ko'yi o'zimda yo'q, o'ynoqlab yugurib borayotgan edim, bir vaqt tezak terish esimga tushib qoldi. Qiziq, yoz bo'yi bu yerlardan poda arimas, har qadamda tezak uchrardi. Endi, aksiga olib, tezakdan nom-nishon ham ko'rinmasa-ya, xuddi yer yutganday! Yo o'zim qidirmadimmi?

Tezak axtarib yuraveribman. U zormanda qolgur ham onda-sonda bir ko'rinib qoladi deng. Qorong'i tushguncha qopim to'lmay qolsa-ya, deb yuragimni vahima bosib, shoshilganimdan chiy butalari orasida adashib qolibman. O'zim qo'rqib ketyapman. Bir amallab qopimni yarimlaganimda kun botib, adirlarga bir zumda, qorong'i tushdi-qo'ydi.

Hech mahal yolg'iz o'zim bunday bemahalda yurmagan edim. Sukunatga cho'mgan tepalarni zimiston tun burkab oldi. Bu yerda meni bir narsa ushlab qoladiganday, qopni darrov yelkamga tashlab, ovulga qarab chopdim. Azbaroyi vahima bosganidan, baqirishim, yig'lashim ham hech gap emasdi, lekin Duyshenning haligi gaplari esimdan chiqmagan, u o'jizligimni ko'rib yana mendan hafsalasi pir bo'lmasin, degan xayolga bordim-da, or-nomus kuchlilik qildi, ko'zimni chirt yumib, damimnn ichimga yutib kelaverdim. O'qituvchi xuddi menga tikilib qarab turganday, yon-verimga qarashdan ham hayiqaman, o'zimni dadil tutib boraverdim.

Hamma yog'imdan ter quyilib, chang bosib ovulga yetib keldim, hansiraganimcha ostona bosib uyga kirgan edim, o'choq yonida o'tirgan kelinoyim menga qarab o'shqirib o'rnidan turib ketdi. Qennoyim o'zi badfe'l, qo'pol ayol edi.

– Qaysi go'rda yuribsan? - deb dag'dag'a qildi men tomon tashlanib, javob qaytargunimcha bo'lmay qo'limdagi qopni yulib olib uloqtirib yubordi: – Qorong'i tungacha sanqib yurib tergan tezaging shumi?!

Qizlar kelib allaqachon chaqimchilik qilib qo'yishgan bo'lsa kerak, deb o'yladim.

– Xudoning balosi, itvachcha! Maktabda kimning bor? O'liging qola qolsa bo'lmasmidi shu maktabda! –Kelinoyim qulog'imni burab ura ketdi, – itvachcha, yetimcha! Bo'ring bolasi o'lsa ham it bo'lmaydi! Odamlarning bolalari daladan uyga tashisa, sen uydin dalaga tashiysan! Maktabingni burningdan chiqarmasam... Qarab tur hali. Ikkinchi oyoq bosganingni ko'rsam, iligingni sindiraman. Hali shoshma, seni... Qani maktabdan og'iz ochib ko'r-chi!

Baqirib yubormasam go'rgaydi, deb nafasimni chiqarmay, o'zimni bosib turdim. Keyin o'choqqa xashak tashlab, ko'k mushugimni silab o'tiraverdim, ko'zimdan tirqirab yosh chiqib ketdi... Mushugim har gal yig'laganimda kelib tizzamga o'tirib olardi. Kelinoyimning kaltagidan yig'laganim yo'q, qarg'ish-do'pposlashlariga-yu o'rganib qolgandim: endi kelinoyim meni o'lsa ham maktabga yubormaydi, deb shunga kuyib yig'ladim...

Chamasi, shundan ikki kun o'tgach, ertalab ovulda itlar hurib, odam ovozlari eshilib qoldi. Bilsak, Duyshen uyma-uy kirib bolalarni o'qishga yig'ib yurgan ekan. U vaqtlarda ovulimizda ko'cha qayoqda deysiz, guvala uylar ovulda yakkam-dukkamu, har kim ko'ngliga yoqqan joyga uy solib o'tiraverardi. O'ntacha bolani ergashtirib, Duyshen hovlima-hovli kirib yurgan ekan.

Bizning hovlimiz bir chekkada edi. Kelinoyim ikkalamiz o'g'irda tariq yanchib turgan edik, amakim hovlida o'raga ko'milgan bug'doyni olayotgan edi. Bozorga elga sotmoqchi bo'lgan ekan. Kelinoyim ikkalamiz navbatma-navbat o'g'ir dastasini goh ko'tarib, goh tushirib tarma yanchib turibmizu, fursat kelganda Duyshenlar tomonga ko'z qirimni tashlab ham olaman. Bizning hovliga kirmay burilib ketmasaydi, deb ko'rqaman. Kelinoyim meni maktabga bermasligiga ko'zim yetib turgan bo'lsa ham, nimadandir umidvor bo'lib, hech bo'lmasa muallim bu hovlida turishimni bilib qo'ysin, deb betoqatlik bilan kutaman: «Ey xudo, kela qolsa ekan», deb xudodan tilak tilab turibman.

– Salom, yanga, hormanglar, mana bir gala bo'lib hol-ahvol so'ragani keldik, - deb Duyshen hazil-huzul bilan salom berib, bir to'da bolalarni orqasidan ergashtirgancha hovliga kirib keldi.

Kelinoyim salomiga istar-istamas alik olganday bir nima deb ming'irlab qo'ydi-yu, lekin amakim o'radan boshini ko'tarmadi ham. Duyshen pinagini ham buzmay, hovlining o'rtasida yotgan g'o'laga

savlat to'kib borib o'tirdi, qo'liga qalam-qog'oz oldi.

– Bugun maktabni ochmoqchimiz. Qizingiz necha yoshda?

Kelinoyim javob qaytarmay, zarda bilan o'g'ir dastasini «gurs» etib urdi-da, yana aylantirib-aylantirib qo'ydi. Kelinoyimning gapirgisi kelmay, ensasi qotib turganligi avzoyidan sezilib turardi.

Endi nima bo'lar ekan, deb ichimdan zil ketganday bo'ldim.

Duyshen menga qarab, kulib qo'ygan edi, huv bir galdagiday ko'nglim yayrab ketdi.

– Oltinoy, necha yoshga kirgansan? - deb so'radi. Men qo'rqqanimdan indamadim.

– Yoshi bilan nima ishing bor, nima, tergovchimisani! - dedi qo'rslik bilan kelinoyim. O'qishing o'zingga buyursin. Bunga o'qishni kim qo'yibdi, nonni «nanna» deb yurgan erkatoylar ham o'qimasdan yurishibdi-ku! Bir galasini yig'ib olibsan-ku, o'shalarni olib boraver maktabingga, biz bilan ishing bo'lmasin.

Duyshen irg'ib o'rnidan turdi-da, rangi o'chib, qovoqlari solinib:

– Bu gapni o'ylab gapiryapsizmi? Xo'sh, yetim xudoga nima yomonlik qilibdi? Yoki yetimlar o'qimasin degan zakon bormi?

– Zakon-pakoning bilan ishim yo'q. Men o'zim zakonman, menga zakonchilik qilma.

– Og'zingizga qarab gapiring. Bu qiz sizga kerak bo'lmasa, bizga kerak. Sovet hukumatiga kerak! Bizga qarshi chiqsangiz, zakonchiligimizni ko'rsatib ham qo'yamiz!

– Sen o'zing kimsan, kim seni katta qilib qo'ydi! - deb o'dag'ayladi kelinoyim.– Bunga, yedirib-ichirib yurgan men xo'jayinlik qilamanmi yoki sayoqyachcha darbadar senmi?

Shu payt beligacha yalang'och bo'lib olgan amakim o'radan ko'rinmaganda, bilmadim, bu dahanaki jangning oxiri nima bo'lar edi? Amakim bu uyda er kishi, xo'jayin borligini unutib, xotining har narsaga burnini suqishini yoqtirmasdi. Shunday paytlarda xotinini o'lguday tutib urardi. Bu gal ham zardasi qaynab ketdi shekilli:

– Hoy, xotin deymani! - deb jerkib tashladi u, o'radan chiqib,– sen qachondan beri bu uyni biy-bekasi bo'lib qolding?! Ko'p gapirma, ishingni qil! Ayda, Tashtanbekning o'g'li, adi-badi aytishib o'tirma, olib ketaver qizni, o'qitasanmi-cho'qitasanmi, bilgaganingni qil. Ayda, qo'radan tuyog'ingni shiqillatib qol! Ket...

– Buni maktabda yayratib qo'yib, o'g'irni kim yanchar ekanu, qozon-tovoqqa kim qarar ekan, - deb kelinoyim manjalaqilik qila boshlagan edi, amakim baqirib:

– Yum og'zingni, gap bitta! - dedi.

Har yomonning bir yaxshisi bor, deganlariday, birinchi marta maktabga borishim mojarosi shunday bo'lgan edi.

Shundan buyon Duyshen har kuni ertalab hovlima-hovli yurib, bizni maktabga olib ketar edi.

Birinchi kuni maktabga borganimizda u bizni yerga to'shalgan poxol ustida o'tqazib, har birimizga bittadan daftar, bittadan qalam va bittadan taxtacha berdi-da:

– Taxtachani tizzangizga qo'ysangiz xat yozish oson bo'ladi, - deb tushuntirdi.

Keyin devorga yopishtirilgan suratni ko'rsatib:

– Bu kishi Lenin! - dedi.

Leninning shu surati bir umr esimda qoldi. Keyin bu suratni nimagadir hech yerda uchratmadim, o'zimcha uni «Duyshen ko'rsatgan surat», deb yuraman. Lenin o'sha suratida halpillagan harbiy kiyimda, ozg'in, soqol-mo'ylovi o'sgan edi. Yarador qo'lini bo'yniga osib olgan, bostirib kiygan kepkasi ostidagi ziyrak ko'zlari bilan sokin boqib turardi. Bu mayin, mehrlil ko'zlar bizga: «Bolakaylar, kelajagimiz qanday porloq bo'lishini bilsangiz edi!» deb turganday edi. O'sha xayrli daqiqada, nazarimda, u chindan ham mening kelajagim to'g'risida xayol surib turganday tuyulgandi.

Duyshen bu suratni ko'pdan beri yonida olib yurgan bo'lsa kerak, rosmana plakat qog'ozga bosilgan ekan, eskirib, chetlari unda-munda yirtilib ham ketgan... Maktabimizning to'rt devorida shu suratdan boshqa hech nima yo'q edi.

– Bolalar, men sizlarga harf yozishni, o'qish va hisobni o'rgataman, - degan edi o'shanda

Duyshen.– O‘zim nimani bilsam, sizlarga ham shularni o‘rgataman...

Aytganiday, Duyshen bilganlarini ayamasdan, sabr-toqat bilan bizga ta‘lim bera boshladi. Har birimizning yonimizga kelib qalam ushlashni o‘rgatib bo‘lgandan keyin, biz eshitmagan gaplarni zo‘r ishtiyoq bilan tushuntirib, qulog‘imizga quyib bordi. Hozir ham o‘ylab turib, yozilgan narsani o‘zi zo‘rg‘a hijjalab o‘qiydigan bu chalasavod yigitning shunday buyuk ishga bel bog‘laganiga hayron qolaman, axir uning qo‘lida bironta darslik, hatto oddiy alifbe kitob ham yo‘q edi-da! Ota-buvalari, yetti pushti xat-savodsiz o‘tib kelgan bolalarni o‘qitish oson gap deysizmi! Duyshenning na dars programmasi va na metodikadan xabari bor edi. Dunyoda bunday narsalar borligini bilmasdi ham.

Duyshen bizni bilganicha, qo‘lidan kelganicha o‘qitdi, ko‘ngliga nima kelgan bo‘lsa shuni o‘qitaverdi. Uning sof ko‘nglidan chiqqan g‘ayrat-tashabbusi behuda ketmadi, o‘z samaralarini berdi, bunga imonim komil.

U qahramonlik ko‘rsatdi-yu, lekin bu qahramonligidan o‘zi ham bexabar edi. Ha, bu chin qahramonlik edi, nega deganda, o‘sha kezlarda ovulidan boshqa joyni ko‘rmagan qirg‘iz bolalari ko‘z oldida, agar yoriq-teshiklardai qorli tog‘ cho‘qqilari ko‘rinib turadigan shu kulbani maktab deb atash mumkin bo‘lsa, shu maktabda to‘satdan quloq eshitmagan, misli ko‘rilmagan yangi dunyo namoyon bo‘ldi.

Lenin yashab turgan Moskva shahri Avliyo Otadan katta, Toshkentdan ham bir necha marta kattaligini, dunyoda Talas vodiysiday keladigan ulkan-ulkan dengizlar borligini, bu dengizlarda tog‘day-tog‘day kemalar suzib yurishini biz ana o‘shanda bilgan edik. Bilsak, bozorda sotiladigan lampa moyini yer ostidan qazib chiqarishar ekan. Xalq boyib, turmushimiz yaxshilanganda maktabimiz derazalari katta-katta oq uyda bo‘lib, bolalar partalarda o‘tirib o‘qiydigan bo‘lishiga biz o‘sha vaqtdayoq ishongan edik.

Uncha-muncha harf taniganimizdan keyin, «Ota», «Ona» so‘zini bilmasak ham, birinchi yozgan so‘zimiz «Lenin» bo‘ldi. Bizning siyosiy alifbemiz: «boy», «batrak», «sovet» degan so‘zlar edi. Duyshen «revolyutsiya» so‘zini yozishni bir yildan keyin o‘rgataman, deb va‘da qildi.

Duyshen, otasi temir yo‘lda ishlab yurgan kezlari, Mixail Semyonovich degan bir keksa muallimning qo‘lida ikki qish o‘qigani, keyin armiyaga borib, oqlar bilan urushganlarini hikoya qilganda, biz ham xayolimizda u bilan yonma-yon turib jang qilganday bo‘lardik. Lenin to‘g‘risida xuddi uni o‘z ko‘zi bilan ko‘rganday hayajonlanib gapirardi. Uning aytganlarining ko‘plari, albatta, buyuk dohiy haqida xalq og‘zida doston bo‘lib yurgan rivoyatlar edi. Bunga hozir aqlim yetib turibdi, lekin bular o‘sha kezlarda biz, Duyshen shogirdlari uchun kundek ravshan haqiqatlar edi.

Bir kun oqko‘ngillik bilan:

– Og‘a, Lenin bilan qo‘l berishib ko‘rishganmisiz? - deb savol bergandik, muallimimiz bir xil bo‘lib bosh chayqadi-da:

– Yo‘q, bolalar, Lenin bilan yuz ko‘rishish nasib bo‘lmagan menga, -deb bizning oldimizda xijolat bo‘lganday xo‘rsinib qo‘ydi.

Har oyning oxirida Duyshen ish bilan volostga piyoda jo‘nab ketardi-yu, shu bilan ikki-uch kun deganda qaytib kelardi.

Shu kunlarda biz uni juda sog‘inib qolardik. Bir tug‘ishgan akamni kutganday kelinoyimga sezdirmay, tez-tez pastki yo‘lga qarab, muallimning xurjun ko‘targan qiyofasi ko‘rinarmikin, yuragimni ilituvchi tabassumini qachon ko‘rarkinman, ma‘rifatli so‘zlarini qachon eshitarkinman, deb yo‘liga intizor bo‘lib kutardim.

Duyshenning shogirdlari ichida eng kattasi men edim. Shuning uchun ham boshqalardan uquvim yaxshiroq edi, lekin, nazarimda, boshqa sababi ham yo‘q emasdi. Muallimning har bir so‘zi, ko‘rsatgan har bir harfi men uchun tabarruk, muallimga ixlosim zo‘r edi. Duyshenning ta‘limini qulog‘imga quyib olnshdan ham muhimroq ilinjim yo‘q edi bu dunyoda.

Duyshenning bergan daftarini ayab-avaylab, yer ko‘kka ishonmay, yurgan yo‘limda o‘roq uchi bilan yer chizib, ko‘mir bilan devorga, xivich balan qor ustiga harf suratini solib, so‘z to‘qib yurardim.

Nazarimda, dunyoda Duyshendan o'tar olim, undan o'tar aqlli odam yo'q edi.

Shu orada qish ham kirib qoldi.

Birinchi qor tushguncha tepaning etagida shildirab oqib turgan ariqdan qo'l ushlab kechib o'tib yuridik. Keyin ariqning suvi oyoqni kesib yuboradigan bo'lib, kichkina bolalarning ko'zidan tirqirab yosh ham chiqib ketdi. Endi bolalar turnaday tizilib turishardi. Duyshen ularni galma-galdan bittasini yelkasiga olib, ikkinchisini qo'lida ko'tarib ariqdan o'tkazib qo'yardi.

Shularni hozir o'ylab ketib, ko'rgan ko'zimga ham ishongim kelmay qoldi. Odamlar o'sha vaqtda johilligidanmi deymen yoki bo'lmasa aqli kaltalik qilganmi, haytovur, Duyshendan kulishardi. Tog'da qishlab, har zamon tegirmonga kelgan boylarni asti qo'yavering. Ustlarida pochapo'stin, boshlarida suvsar telpak, ostlarida semiz otlarini o'ynatib, kechuv yonida bizga duch kelganlarida Duyshenni kalaka qilganlari-qilgandi:

– Manavi, bittasini qo'lga, bittasini orqalab olgan jo'jabirday kim o'zi? - deb qamchisi bilan turtib o'tmay qo'ymasdi birontasi.

Boshqa biri:

– Attang, bunaqa mehnatkashligini bilganimda, kichik xotinlikka olardim-ku! - deya xoxolab kulib, hamma yog'imizga loy sachratib o'tib ketishardi.

O'shanda xo'rlikim kelib yig'laguday bo'lardim, g'azabim qaynab, kuchim yetsa otning tizginidan ushlab, «Muallimimizning sadaqasi ketgur, uyatsiz, ahmoqlar!» - deb yuzlariga tik boqib qichqirgim kelardi.

Biroq norasida qizning gapiga kim ham quloq solardi. Achchiq-achchiq ko'z yoshlarimni ichimga yutib qolaverardim. Duyshen bo'lsa hech nima ko'rmagan, hech nima eshitmaganday, bu sassiq gaplarga parvo ham qilmasdi. Qaytanga, biron qiziq gap o'ylab topib, bizlarni alahsitish payidan bo'lardi.

Ko'prik solishga yog'och topish uchun Duyshen har qancha harakat qilsa ham, bo'lmadi. Bir kuni maktabdan qaytayotganimizda, bolalarni ariqdan o'tkazib qo'ydik-da, Duyshen ikkalamiz ariq bo'yida qoldik. Suv kechishdan qutulish uchun tosh va chimdan hatlamchi yasamoqchi bo'ldik.

Rostini aytganda, ovuldagilarning o'zlari insof qilishsa, shu yerga ikkita-uchta taxta olib kelib tashlashsa, ko'prik ham bitardi-qo'yardi, lekin u zamonlarda o'qishning ma'nosiga aqli yetmagan xaloyiq, Duyshenni anchayin bekorchi afandi deb bilishardi. Chidasang o'qit, bizni tinch qo'y, deganday, ot kechgan yerga ko'prik solib o'rganmagan odamlar, bizning mushkulimizni oson qilish yetti uxlab tushlariga ham kelmabdi-ya! Lekin ular, tanalariga bir o'ylab ko'rishsa bo'lardi: nima uchun boshqalardan ortiq bo'lsa borki, lekin kam yeri bo'lmagan, aqli hushi joyida bu navqiron yigitiing shuncha azob-uqubat, xo'rliklariga qaramay, tirishib-tirmashib ularning bolalarini o'qitib, qo'lidan kelganicha ularga ilm berayotganining vaji nima edi?

Biz o'sha kuni ariqqa hatlamchi solayotganimizda birinchi qor tushgan edi. Suyak-suyaklardan o'tib oyoq-qo'lni qaqshatgan muzdek suvda Duyshenning oyoq yalang bo'lib olib, katta-katta xarsang toshlarni ko'tarib yurganiga hali-hali aqlim yetmaydi. Ariqning o'rta yeridan zo'rg'a qadam tashlab borardik, suv oyog'imni kesib ketay derdi, bir vaqt boldirimning tomiri tortishib, alamiga chidolmay qoldim, nomus kuchli, na baqirishimni bilaman, na qaddimni rostlay olaman. Ko'zim tinib yiqilib ketayotgan ekanman. Duyshen ko'rib qoldi, qo'lidagi toshni irg'itib yuborib yonimga yugurib keldi, dast ko'tarib, ariqdan olib chiqdi-da, yerda yotgan shineliga qo'ydi. U goh tirishib, ko'karib qolgan oyoqlarimni uqalar, goh muzlab qolgan qo'llarimni kaftlari orasiga olib ishqalar, goh og'ziga yaqin olib borib nafasi bilan ilitardi.

– Qo'y, Oltinoy, sadag'ang ketay, sen shu yerda isinib o'tiraver, - deb Duyshen yalinganday bo'ldi, – men o'zim hozir bitkazaman...

Hatlamchini bitirgandan keyin, Duyshen etigini kiyib turib, sovuqdan hurpaygan avzoyimni ko'rib miyig'ida kulib qo'ydi:

– Isidingmi, hasharchi qiz? Shinelni yopinib ol, ha balli! - dedi. Bir ozdan keyin: – Huv o'shanda

tezak qoldirib ketgan senmiding, Oltinoy? - deb savol berdi.

– Ha, - dedim men.

Duyshen o‘zi bilan o‘zi gaplashganday: «O‘zim ham shunday deb o‘ylovdim» deganday miyig‘ida kulib qo‘ydi.

Hali-hali esimda, o‘sha onda ikki yuzim yonib olov bo‘lib ketdi: bundan chiqdi, bu arzimagan narsani muallimim bilgan va esida saqlab yurgan ekan-da! O‘zimni baxtiyor his qildim, boshim osmonga yetdi.

Duyshen ham mening xursandligimni sezdi.

– Sadag‘asi ketay, shu oppoq qizni, - dedi u meni erkalatib,– qanday dono qizki... Qani endi qo‘limdan kelsa, seni katta shaharga yuborib o‘qitsam. Ulug‘ martabali odam bo‘lib yetisharding-a!

Shunday dedi-yu, Duyshen shartta burilib ariq bo‘yiga bordi.

Toshlar ustidan shaldirab oqib turgan ko‘m-ko‘k suv labida ikki qo‘li orqasida-yu, ko‘krak kerib, tog‘ ustidan suzib o‘tayotgan oq bulutlarga chanqoq ko‘zlari bilan tikilib, o‘y surib turgani hali-hali ko‘z oldimdan ketgan emas.

Nimalarni o‘yladi ekan o‘shanda? Xayolida meni rostdan ham katta shaharga o‘qishga yuborgan bo‘lsamikin! Men bo‘lsam Duyshenning shineliga o‘ralib olib: «Oh, qani endi Duyshen tug‘ishgan akam bo‘lsa-yu, bo‘yniga osilib erkalab qattiq-qattiq quchoqlasam, ko‘zimni chirt yumib dunyoda bor shirin-shirin gaplarni shivirlab qulog‘iga aytsam! Ey, xudoyim, uni menga tug‘ishgan aka qila qolsang nima bo‘pti!» - deb tilak tilagap edim. O‘shanda muallimimizni odamgarchiligi, yaxshi niyatlari uchun, bizlarning kelajagimiz to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilganligi uchun ham unga mehr qo‘yib, izzat-hurmatini bajo keltirgan bo‘lsak kerak. Bizlar go‘dak bolalar bo‘lsak ham, o‘yimcha, o‘sha vaqtdayoq aqlimiz yetib turardi shunaqa narsalarga.

Bo‘lmasa tizzadan suv kechib, izg‘irinda nafasimiz kesilib, shuncha uzoq joyga – tepalikka har kun qatnab tinka-madorimizni quritishga bizni kim majbur qilardi, deysiz? Maktabga o‘z ixtiyorimiz bilan havas qilib borardik. O‘qishlaringga borsalaring-chi, deb bizni qistovga oladigan hech kim yo‘q edi. Bu muzxona saroyda yuz-ko‘zlarimizni qirov bosib, oyoq-qo‘llarimiz sovuqdan muzlab qolsa ham, chidab o‘tirardik. Faqat pechka yoniga borib navbatma-navbat isinib olardik, qolganlarimiz o‘z o‘rnimizda Duyshenning darslariga quloq solib, o‘qish bilan mashg‘ul bo‘lardik.

Mana shunday qahraton qish kunlaridan birida, endi o‘ylasam yanvar oyining oxirlarida bo‘lsa kerak, Duyshen uyma-uy kirib, bizlarni yig‘di-da, maktabga boshlab ketdi. U indamay borar, qovoqlari burgut qanotiday uyulgan, rangi o‘chgan, yuzi bamisoli cho‘g‘da toblangan temirday unniqib ketgan edi. Biz muallimimizni hech qachon bunday holatda ko‘rmagan edik. Uning, avzoyiga qarab bizlar ham jim bordik: biron ko‘ngilsiz hol yuz berganini sezib turardik.

Yo‘lda qor tepaliklariga duch kelganimizda Duyshen doimo avval o‘zi yo‘l ochar, uning ketidan men yurardim, keyin hamma bolalar o‘tib olishardi. Bu gal ham tepaga chiqaverishda kechasi qor uyilib qolgan ekan, Duyshen yo‘l ochgani oldinga o‘tib ketdi. Ba’zida odamning orqasidan ham uning avzoyini, ko‘nglidan nima gaplar o‘tayotganini bilsa bo‘ladi. O‘shanda ham muallimimiz boshiga og‘ir musibat tushganligi sezilib turardi, nega deganda, u boshini quyi solib zo‘rg‘a oyoq sudrab ketayotgan edi. Ko‘z oldimda goh qora, goh oq dahshat solib namoyon bo‘lib turgani hali-hali esimda: bizlar g‘ozday tizilib tepalikka chiqib ketayotganimizda, qora shinel ostidan Duyshenning bukchaygan qaddi ko‘zga tashlandi, undan yuqorida oppoq qor tepaliklari tuya o‘rkachlariday ko‘rinib turar, shamol har gal hamla qilganda ularning uchini uchirib ketardi, undan ham balandroqda – sutday oppoq osmonda bir qora bulut qora dog‘day ko‘zga chalinardi.

Maktabga yetib kelganimizda Duyshen pechkaga olov ham yoqmadi.

– O‘rninglardan turinglar, - deb buyurdi. Hammamiz o‘rnimizdan turdik.

– Telpaginglarni olinglar, - dedi.

Bizlar hammamiz itoatgo‘ylik bilan telpagimizni qo‘limizga oldik, o‘zi ham askarlikdan kiyib kelgan quloqchinini boshidan yulib oldi. Nima bo‘layotganiga aqlimiz yetmay turavardik. Keyin

muallimimiz sovuqdan bo'g'ilgan uzuq-uzuq ovoz bilap gap boshladi:

– Lenin otamiz olamdan o'tdi, hozir butun dunyoda odamlar motamda. Sizlar ham joy-joylaringizdan qo'zg'almay, mana bu suratga qarab turinglar. Bu kun bir umr xotiringizda saqlanib qolsin.

Maktabimizning ichi xuddi suv sepgandek jimjit bo'lib qoldi. Eshik-teshikdan shamolning uvillashi, shamol uchirib kelgan qorning shitirlab poxol ustiga tushishi ham eshitilib turardi.

Tinim bilmagan shaharlar jimib, yeru ko'kni larzaga keltirib turgan zavodlar sukutga ketganda, gumburlab dala-dashtlarni yangratib turgan poezdlar yetgan joyida to'xtab, butun dunyo motam libosiga burkanib olganda – mana shu motam soatida xalqning bir bo'lagining bir zarrasi bo'lmish biz, Duyshenning shogirdlari maktabimizda, hech kim ko'rmagan, hech kim bilmagan bu muzday saroyda muallimimiz bilan yonma-yon g'amgin qiyofada saf tortib turardik. Lenin uchun hammadan ko'proq kuyib-pishgan, eng yaqin kishilariday vidolashdik. Lenin bobomiz bo'lsa yarador qo'li bog'loqlik, boyagi-boyagiday halpillagan harbiy kiyimda devorga osiqliq joyidan bizlarga jilmayib qarab turardi. U hamon o'sha ochiq chiroyi bilan bizga qarab: «Kelajagingiz qanday go'zal, qanday porloq bo'lishini bilsangiz edi!» deganday bo'lardi. O'sha sokin daqiqada, nazarimda, darhaqiqat u mening kelajagimni o'ylab turganday ko'rinib ketdi ko'zimga.

Keyin Duyshen ko'z yoshlarini artib, bizga bir ko'z yugurtirib chiqdi-da:

– Men bugun viloyatga jo'nab ketaman. Partiyaga kiraman. Uch kundan keyin qaytib kelaman, - dedi.

O'sha uch kun, nazarimda, tabiatning eng achchiq, eng qayg'uli kunlari bo'ldi. Dunyodan o'tgan ulug' zotning o'rni to'lmay, tabiat armon taronasini bo'ronga, o'ksik-o'ksik o'shqirgan shamolga berib, dardi alamini qahraton sovuqqa berib, qoya va xarsang toshlarga kelib o'zini urdi, tinchini topolmay qoldi... Qayg'u-hasrat, nadomag, talpinishdan o'zini tutolmay, dod faryod ichida yerparchin bo'laverdi...

Ovulimizga jimlik cho'kdi, pastlab tushgan bulutlar orasida g'ira-shira qorasi ko'rinib turgan tog'-toshlar ostida jimib qoldi. Qurum bosgan mo'rilaridan uzun-uzun tutun chiqib turardi, odamlar uydan ko'chaga chiqmay qo'yishdi. Atrofdagi bo'rilar ham uvlab qolishdi. Quturib, katta yo'lda kuppakunduz kunlari ham huradigan bo'lib qolishdi, kechalari ovulga yaqin kelib, tishlab tortqilaydigan hech nima topolmay, tong otguncha uvlab izg'ib yurishardi.

Muallimimizdan negadir xavotir olib, ustida issiqroq to'ni ham yo'q, yupqa shinelda bu sovuqda qanday otib kelar ekan, deb yuragimni hovuchlab yurdim. Duyshen keladigan kuni ko'nglim g'ash bo'laverdi, o'zimni qo'yarga joy topolmay qoldim. Dam-badam eshikka chiqib, qorasi ko'rinarmikin deb ko'zim to'rt bo'lib turdim; jim-jit, qorli dalada odamzod bolasidan asar ham ko'rinmadi. Nima bo'ldiykin, kelmay qolish odati yo'q edi-ku!

«Voy, xudoyim-ey, kechga qolmay ertaroq kela qolsa-chi! Bo'yginangdan aylanay, og'am! Bemahalda qayoqlarda yurganikin!» - deb ichimda koyib ham oldim.

Biroq, unsiz nidomga qirdan javob bo'lmagandan keyin, kelinoyimga bildirmay yig'lab ham oldim.

Hadeganda, eshikka yugurib turishim kelinoyimning joniga tegib ketgandan keyin:

– Hoy, shum oyoq, eshikni tinch qo'lasanmi-yo'qmi? Gum bo'lib o'tirsang-chi o'rningda, ipingni yigir! Bolalarni ham toza muzlatding, yashshamagur! - deb dag'dag'a qilib meni eshikka chiqarmay o'tirg'izib qo'ydi.

Qosh qorayib qoldi, muallimning kelgan-kelmaganidan bexabar o'tirardim. Tipirchilab yuragim o'ynab ketaverdi. Har zamonda, Duyshen yetib kelgan bo'lsa kerak, deb o'zimni ovutib qo'yaman. Aytgan kunida kelmay qolish odati yo'q edi-ku, deyman o'zimga-o'zim. Goh tobi qochib qolgan bo'lsa-ya, madori ketib zo'rg'a qadam tashlab kelayotgandir, bo'ronga qolib adashib ketsa nima qilaman, deyman. Ip yigirmoqchi bo'lamanu, qo'lim titrab ip hadeb uzilgani-uzilgan, buni ko'rgan kelinoyimning jazavasi tutib:

– Senga nima balo bo‘ldi?! Yog‘och bo‘lib qolganmi deyman qo‘ling? - deb menga xo‘mrayib g‘ajib tashlamoqdan beri bo‘lib o‘tirdi. Keyin sabri chidamay qoldi shekilli: – Qora qoning og‘zingdan kelgur! Tur o‘rningdan, Sayqal buvining qopini oborib ber, - dedi.

Suyunganimdan o‘rnimdan irg‘ib turib ketibman. Duyshen o‘sha Sayqal buvining uyida turardi-da. Sayqal buvi bilan Qartangboy otaning menga uzoqroq qarindoshligi bor edi. Ilgari ularnikiga borganimda, vaqt-vaqti bilan tunab ham qolardim. Kelinoyimning esiga shu narsa keldimi yo xudoning menga rahmi keldimi, ishqilib, qopni qo‘limga ushlab turganimda kelinoyim yana:

– Juda jonimga tegib ketding, bor o‘shoqqa! Xo‘b deyishsa, Sayqalnikida yotib qola qol, yo‘qol ko‘zimdan...- deb qo‘shib qo‘ydi.

Yugurib hovliga chiqdim, shamol jazavasi tutgan shamanday bo‘kirardi: o‘qchiganday bo‘lardida, keyin to‘satdan kishiga hamla qilib, lovillab yonib turgan yuzlarimga qor tikanday kelib sanchilardi. Qopni qo‘ltig‘imga qisib olib, endigina ko‘rinish bergan ot tuyoqlari izidan ovulning narigi uchiga qarab g‘izillab chopib ketdim. O‘zim bo‘lsam: «Kelganmikin, muallim kelganmikin?» deb yakkash shuni o‘y layman.

Halloslab yugurib yetib bordim, qarasam, yo‘q. Eshik oldida nafasim og‘zimga tiqilib tosh qotib qolganimni ko‘rib Sayqal buvi qo‘rqib ketdi:

– Senga nima bo‘ldi? Namuncha yugurmasang, tinchlikmi o‘zi?

– Ha, o‘zim. Mana, qopingizii olib keluvdim. Yotib qolsam maylimi?

– Ha, bolam qola qol, chirog‘im... Obbo, jinni qiz-e! Yuragimni ham qinidan chiqaza yozding-a! O‘zing ham kuzdan beri qorangni ko‘rsatmay qo‘yding. Kel, o‘tga yaqin kelib o‘tir, isinib ol.

– Qozonga go‘sh tashla, kampir, qizimni mehmon qil. Duyshenning ham keladigan vaqti bo‘lib qoldi. - Deraza yonida eski kiyiz etikni yamab o‘tirgan Qartangboyning ovozi chiqdi. – Allaqachon kelishi kerak edi, ha mayli, qorong‘i tushguncha kelib qolar. Uyga qaytarda otning qadami ham ildamlashib qoladi.

Hademay derazalar qorong‘ilanib, tun ham kirib koldi. Yuragim poyloqchilik qilib turganday, har gal itlar vovillaganda yo qulog‘imga odam tovushi chalinganda bir seskanib tushardim. Lekin Duyshendan darak yo‘q. Yaxshiyamki, Sayqal buvi bir mahalgacha undan-bundan gapirib, vaqt o‘tganini ham bilmay qoldik. Ana kelar, mana kelar, deb kutib o‘tiraveribmiz, qarasak, yarim kechadan oshib ketibdi, kuta-kuta charchagandan keyin Qartangboy ota:

– Qo‘y endi, kampir, joyingni sol, yotamiz. Bugun kelmaydi endi. Kech bo‘lib qoldi. Boshliqlarning nimasi ko‘p, ishi ko‘p bo‘ladi, biron ish bilan ushlanib qolgan bo‘lsa kerak, bo‘lmasa allaqachon uyda bo‘lardida, - dedi-da, yechinib o‘rniga yotishga tayyorlandi. Menga pechkaning orqasiga, bir burchakka joy solib berishdi. Ko‘zimga hech uyqu kelmadi, cholning yo‘tali qo‘zg‘ab, u yonidan bu yoniga ag‘darilib, shivirlab duo o‘qib yotdi-da, bir mahal tinchini yo‘qotgan odamday:

– Otginamning holi nima kechdi ekan? Tekinga birov bir tutam xashak bermaydi, yemni bo‘lsa pulga ham topib bo‘lmaydi, - deb ming‘irlab qo‘ydi.

Qartangboy ota bir ozdan keyin uxlab qoldi-yu, lekin shamolning uvillashi kishini tinch qo‘ymadi. Shamol xuddi tomدا paypaslab yurganday g‘udur panjalari bilan uyning tepasini ag‘dar-to‘ntar qilar, oynani timdalardi. Hovlida shamol devorga kelib o‘zini urayotgani baralla eshilib turardi.

Cholning so‘zlari menga tasalli bermadi. Nazarimda, Duyshen hozir yetib keladiganday, surati xayolimdan ko‘tarilmay, ko‘z oldimda turaverdi, yolg‘iz o‘zi qir-dalada ahvoli nima kechdiykin, deb yuragimni vahima bosaverdi... Shu ahvolda ko‘zim yumilib ketgan bo‘lsa kerak, bir mahal yuragim hovliqib ketdi-yu, boshimni yostiqdanda ko‘tardim. Sovuq, xunuk uvlagan tovush yangrab qaerlardadir havoda tarqalib ketdi. Bo‘ri ovozi! Bitta emas, bir galaga o‘xshaydi. Bo‘rilar to‘rt tomondan uvlab, jadallik bilan yaqinlashib kelaverdi. Jo‘r, bo‘lishib yer-ko‘kni buzib galalashib, uvlashi goh uzoqlashib, goh yaqinlashib turar, shamolda qir-dalaga tarqalardi, axiyri ovul chetiga yetib kelishganday bo‘ldi.

– Bo‘ron chaqirishyapti, yer yutgurlar, - dedi kampir shivirlab.

Chol jimgina quloq solib turdi-da, o'rnidan irg'ib turdi:

– Yo'q, kampir, bularning uvlashi bejiz emas! Birovni quvib kelishyapti. Odamnimi, biron yilqinimi, bir nimani o'rab olishgan. Eshityapsanmi? Xudo saqlasin, yana bizning Duyshen bo'lmasin! Axir, u hech nimani pisand qilmaydigan tentak-ku!

Qartangboy qorong'ida to'nini axtarib hovliqib qoldi.

– Chirog'ingni yoq, kampir, chirog'ingni yoqsang-chi! Xudo xayringni bersin, tezroq bo'!

Titrab-qaqshab biz ham kampir bilan birga shoshib o'rnimizdan turdik, kampir chiroqni topib uyni yoritguncha bo'rilarining quturib uvlashi to'satdan to'xtab, jim bo'lishdi-qolishdi.

– Yiqitishdi, go'rso'xtalar! - deb chol baqirib yubordi-da, qo'lga tayoq olib o'zini eshikka qarab otgan edi, shu choq itlarning vovillagan ovozi eshitildi. Kimdir qor g'ajirlatib deraza yonidan o'tdi, toqatsizlik bilan eshikni taq-taq ura boshladi.

Uy ichiga muzdek bulut yopirilib kirdi. Bulut tarqalganda qararak, Duyshen turibdi. Yuzida qoni yo'q, oppoq oqarib ketgan, entikib, gandarab ostonadan o'tib, devorga kelib suyanib qoldi. Azbaroyi holdan ketgandan:

– Miltiq! - dedi zo'rg'a.

Bizlar gapini anglamaganday angrayib turardik. Ko'z oldimni qorong'ilik bosib, chol-kampirning:

– Qora qo'y, oq qo'y sadaqa boshingdan! Bahoviddin avliyo seni o'z panohida asrabdi! Senmidig, bo'tam? - degan gaplari qulog'imga kirganini bilaman.

– Miltiq qani, miltiq, ota? - deb Duyshen yana eshik tomonga otilgan edi.

– Miltiq yo'q, nima bo'ldi, qayoqqa borasan? - deb cholu kampir Duyshenning bo'yniga osilishdi.

– So'yil bormi?

– So'yilni nima qilasan, hech qayoqqa bormaysan, esing joyidami, bolam? Kim bilan tenglashmoqchisan, bizga ham rahming kelsin, - deb ikkovlari yalinib-yolvorishdi.

Birdaniga butun avzoyim shalayim bo'lganday sekin borib o'rnimga yotib oldim.

– Ulgurolmadim, hovliga yetib keluvdim hamki, bosib olishdi, - deb og'ir xo'rsinib qamchisini burchakka irg'itdi Dunshen. – Ot yo'lda kelayotgandayoq madori qurigan edi, bo'rilar quvib qolishdi, ovulga zo'rg'a chopib keldi-yu, gup etib yiqildi, o'sha zamoni hammasi kelib ustiga yopirilishdi.

– Xudo o'zi seni bir asrabdi! Ot ketsa sadqai sadag'a, ot yiqilmaganda seni ham omon qo'yishmasdi, Avliyo Bahoviddin qo'llabdi seni, oxiri baxayr bo'lsin. Endi yechinib o'tga yaqinroq kel. Kel, etigingni tortib qo'yay, - deb Qartangboy ota suyunganidan Duyshenni qo'yarga joy topolmay qoldi.

– Hoy, kampir, nimang bor yeydigan, isit. Bir xudo asrabdi o'zingni, bolam.

Ular olovga yaqin borib o'tirishdi. Shundan keyin Qartangboy yengil tortib xo'rsinib qo'ydi:

– Ha, mayli, peshonangda yozilgani bo'пти. O'zing ham muncha kech yo'lga chiqmasang?

– Volkomda majlis cho'zilib ketuvdi, ota. Partiyaga kirdim.

– Bu ishing yaxshi bo'пти. Shundog' ekan, ertaga ertalab kela qolsang bo'lmasmidi? Axir, seni birov yelkangdan itarib, ket, demagandir?

– Bolalarga bugun kelaman deb va'da beruvdim, - deb javob qildi Duyshen, – ertaga ertalab o'qishimizni boshlaymiz.

– Obbo, tentag-e! Yana bolalarim deydi-ya! - deb Qartangboyning jahli chiqib bir sapchib tushdi:

– Tavba, bolalarga va'da beruvdim deydi-ya! Shu mishiqilarni deb, xudo ko'rsatmasin, biron falokatga uchrasang, unda nima bo'lardi? Nima deyapsan o'zing, bir o'ylab ko'rsang-chi?

– Buni men muqaddas burchim deb bilaman, otaxon. Bu-ku mayliku-ya, har gal piyoda borib, piyoda kelardim, bu safar shayton meni yo'ldan ozdirib, yolg'iz otingizdan ajratib, bo'rilariga xomtalash qilib berganimni aytmayisizmi...

– Bosh-ko'zingdan sadaqa, bolam! Shu qirchang'i otni ham gapirib o'tiribsanmi, - deb Qartangboy kinoya aralash gapirib qo'ydi. – Bir umr peshonamga ot bitgan emas, bu yog'i ham bir gap bo'lar. Sovet hukumatining sadag'asi ketay, yana otlik bo'lib qolarman...

– Shundog‘ desangiz-chi, cholim, - dedi Sayqal kampir yig‘lamsiragan ovoz bilan, – ot sendan aylansin... Ovqatingni issig‘ida icha qol, bolam...

Jimlik cho‘kdi. Bir ozdan keyin Qartangboy xayol surib tezak cho‘g‘ni titkilab o‘tirib:

– Qarab tursam, o‘zing es-hushli yigitsan. Bu go‘dak bolalarni o‘qitaman, deb o‘zingni ming azobga duchor qilyapsan. Shundan boshqa tuzukroq ish qurib qolganmi senga? O‘zingni buncha xor qilmasang, undan ko‘ra, birontasiga cho‘ponlikka yollansang ham, usting but, qorning to‘q bo‘lardi-ku, axir...

– Ota, jigarchilik qilib menga yuragingiz achishib turibdi, bilaman. Agar shu yosh bolalar ham sizga o‘xshab, o‘qishning nima keragi bor, o‘qib nima bo‘lardik deb turishsa, unda Sovet hukumatining ishi yurishmay qoladi-ku. O‘zingiz Sovet hukumatining sadag‘asi ketay, umri uzoq bo‘lsin deyapsiz-ku! Shu vajdan bola o‘qitishni o‘zimga xorlik deb bilmayman. Qani endi, qo‘limdan kelsa, bolalarga ko‘proq bilim berolsam, armonim qolmas edi. Axir, Lenin ham aytgan-ku...

– Ha, aytgancha...- deb Qartangboy Duyshenning gapini bo‘ldi-yu, bir oz jim turgach dedi:

– Sen-ku, joningni jabborga berib yuribsan. Qani, ko‘z yoshing bilan Leninnn tiriltirib ololsang edi! Qani endi dunyoda shunaqa kuch topilsa edi! YO bo‘lmasa sen, boshqa odamlarda dard qolmagan, deb o‘ylayapsanmi? Axir, yurak-bag‘rimiz tutoqib ketyapti-ku! Noilojmiz-da! Dini boshqa bo‘lsa ham, siyosatga to‘g‘ri keladimi-yo‘qmi, unga atab kuniga besh vaqt duo o‘qib yuribman. Ba‘zida, Duyshen bolam, qanchalik qayg‘urib ko‘z yoshi qilsak ham, bari bir, foydasi yo‘qligiga aqlim yetib turadi. Men keksa boshimga shunday deb qo‘ydim: Lenin xalq orasiga singib qoldi, Duyshen, endi qondan qonga, otadan bolaga o‘tib, abadiy barhayot bo‘lib qoladi...

– Tilingizdan aylanay, otaxon, haq gapni aytdingiz. U o‘zi dunyodan o‘tdi-yu, lekin bizlar hayotni Lenin andazasi bilan o‘lchaymiz.

Ularning gapini eshitib yotib, men anchadan keyin sekin-asta o‘zimga kelganday bo‘ldim. Avval hammasi tushday ko‘rindi, Duyshenning eson-omon qaytganiga anchagacha ko‘nglim ishonmay yotdi. Bir mahalda yuragim quvonchga to‘lib toshgandan nafasim bo‘g‘zimga sig‘may qolibdi, azbaroyi suyunganimdan o‘pkam to‘lib ko‘z yoshlarim duv-duv to‘kilib, yig‘lab yubordim! Bilmadim, dunyoda hech kim menchalik xursand bo‘lganmikin! Shu damda chol-kampirning kulbasi ham, bo‘ronday bo‘kirayotgan tun ham, ovulning bir burchagida Qartangboyning yolg‘iz otini tortqilab xomtalash qilayotgan bir gala bo‘rilar ham, hech nima ko‘rinmay qoldi! Qalb, idrok, butun vujudim nur singari bepoyon, benihoya ajoyib baxt daryosiga g‘arq bo‘lgandi. Yig‘im eshitilmasin deb boshimni ko‘rpaga burkab, og‘zimni qattiq yumib oldimu, lekin Duyshen:

– Bu yig‘layotgan kim bo‘ldi? - deb so‘rab qoldi.

– Ha, Oltinoy, boya qo‘rqib ketuvdi, shunga yig‘layapti, - dedi Sayqal buvi.

– Oltinoy? Nima qilib yuribdi bu yerda? Duyshen o‘rnidan irg‘ib turdi, tepamga kelib tizzalab o‘tirdi-da, yelkamga qo‘lini tegizib: I-e, Oltinoy, nima bo‘ldi senga, nega yig‘layapsan? - deb so‘radi. Men bo‘lsam yig‘imni tiyolmay, yuzimni devorga o‘girib, battar ho‘ngrab yig‘lab yubordim.

– Ha, oppoq qiz, nimadan qo‘rqding? Tentak qiz! Kap-katta bo‘lib-a... Qani... menga bir qara-chi!

Duyshenning bo‘ynidan qattiq quchoqlab oldim, ko‘z yoshlarim bilan yuvilgan, olov bo‘lib yonib turgan yuzlarimni uning yelkasiga qo‘yganimcha o‘zimni tutolmay shirin-shirin yig‘layverdim! Suyunganimdan ichimdan qaltiroq turdi.

– Voy, voy, yuragi tushib qolganmi deyman. Kampir, bunga bir dam solib qo‘ysang-chi, kel tezroq qimirlasang-chi, – deb Qartangboy ham namatdan turdi.

Hammalari besaranjom bo‘lib qolishdi.

Sayqal buvi allaqanday duolarni o‘qib, goh yuzimga suv purkab, goh yelkalarimni qoqib yuribdi-yu, yana o‘zi menga qo‘shilishib yig‘laydi. O‘shanda yuragim quvonchga to‘lib-toshganidan o‘rnidan jilib qolganini bilishsa edi, buni ta‘riflashga holim yo‘q edi, rostini aytganda, oqizlik ham qilardim.

Tinchib, ko‘zim uyquga ketguncha, Duyshen qizib ketgan peshonamni sovuq qo‘li bilan silab yonimda o‘tirdi.

* * *

...Qish dovon oshdi. Bahor yeli yetib kelganda tog‘ qo‘ynida oq qor, ko‘k muz siljib o‘ziga yo‘l ochib katta-katta toshlarni yumalatib yuborganda, bahor taronasini o‘ynab toshqin suvlar tog‘ yelkalaridan shildirab oqib tushdi.

Ehtimol, bu menning ilk yoshlik bahorim bo‘lgandir. Bahor ko‘rki ko‘zimga har yilgidan boshqacharoq tuyuldi shekilli, bizning maktabimiz o‘rnashgan tepadan ko‘ringan ajoyib bahor manzarasi meni o‘ziga maftun qilardi. Yer xuddi quloch yoyib o‘zini to‘xtatolmay tog‘dan quyosh nuriga g‘arq bo‘lgan, yengil, suyuqqina tutun qoplagan ko‘kimtir bepoyon dala-qirlarga g‘izillab yugurib borayotganday bo‘lar, allaqaerlardan havoni larzaga keltirib kishnagan cho‘ziq yilqi ovozi eshitilib turar, osmonda kumush bulutlar oralab kishiga zavq berib o‘tayotgan turnalar yeru ko‘kka bahordan darak berib uzoq safarga chorlaganday saf tortib o‘tishardi.

Bahor kelishi bilan bizlarga ham jon kirdi. O‘yin-kulgimiz ko‘payib, maktabdan ovulga bir-birimizni quvalashib, qiyqirishib borardik. Kelinoyimning bunga g‘ashi kelib, har gal bir qarg‘ab olmasa ko‘ngli o‘rniga tushmasdi:

– Hey, ta’viya, muncha shataloq otmasang? So‘laqmonday bo‘ying bir joyga yetib qolibdi-yu, yurishingni qara, yo qari qizlikni bo‘yningga olmoqchimisan? Sen tengi qizlar allaqachon erga chiqib, qaynanalik-qaynatalik bo‘lib olishdi, sen bo‘lsang... Huv, topgan matohing boshingda qolsin! Maktabing bilan qo‘shmozor bo‘lgur! Hali shoshmay tur, adabingni bermasam seni...

Kelinoyimning do‘qlari ham menga uncha kor qilmasdi, uning qarg‘ishlarini eshitaverib etim o‘lib qolgandi. Ichi qoraligidan qari qiz derdi, bo‘lmasa bo‘yim o‘zi shu yil bahorda sal cho‘zilganini demasa, o‘zim boyagi-boyagi, Duyshen aytmoqchi, sochi paxmoq malla qizman-ku... Duyshenning gapiga jahlim ham chiqmasdi. «Sochim-ku paxmoqku-ya, – deb o‘ylardim o‘zimcha, – lekin malla emasman. Bo‘yim yetsin bir chiroyli qiz bo‘layki, odamlarning havasi kelsin! Duyshen menga: ko‘zlaring yulduzday yonib turadi, istarang issiq, Oltinoy», - deb aytib yuradi-ku!

Bir kuni maktabdan kelsam hovlimizda ikki begona ot bog‘loqlik turibdi. Egar-jabdug‘iga qaraganda, egalari tog‘dan tushishgan. Ilgari ham bozor-o‘chardan qaytishda hovlimizga kirib o‘tishardi.

Kelinoyimning qandaydir beo‘xshov xoxolab kulgani ostonaga xatlamasimdan oq qulog‘imga chalindi:

– Jiyan bola, ko‘pam pishiqlik qilaverma, kamib qolmayсан. Kelinoyimning qadrini jazmaning qo‘lingga tekkanda bilasan! Hali zamon o‘zing ham ko‘rarsan! Xi-xi-xi!

Hammalari gur etib kulib yuborishdi, men ostonada paydo bo‘lganimni ko‘rib, jim bo‘lib qolishdi. To‘rda namat ustiga yozilgan dasturxon yonida yuzlari qip-qizil, semiz bir odam o‘tirgan ekan. U katta suvsar telpagi ostidan menga yalt etib qarab, tomog‘ini qirib yo‘talganday bo‘ldi.

– E, keling, oppoq qiz, kela qoling oppog‘im! – qarasam, kelinoyim jilmayib, juda shirin so‘z bo‘lib qolibdi. Amakim ham namatning bir chekkasida yana birov bilan o‘tiribdi. «Tuz, ko‘zir» deb qarta o‘ynab, aroq ichib, ovqat yeb o‘tirishibdi. Ikkovlarining ham kayfi boru, qarta urganda tebranib kallalarini qimirlatishadi.

Ko‘k mushugim dasturxonga yaqin kelgan edi, yuzi qizil odam uni mushti bilan bir urdi, mushuk bechora jon achchig‘ida miyovlab, bir burchakka borib jim bo‘lib qoldi. Yegan mushti jonidan o‘tib ketdi-da! Qanday qilib chiqib ketishimni bilmay turganimda, kelinoyim menga asqotdi:

– Aylanay bolam, ovqating qozonda, olib yeya qol, - dedi.

Uydan tashqari chiqib ketdimu, lekin kelinoyimning tilyog‘lamaligini ko‘rib, ko‘nglim g‘ash bo‘lib qoldi. Beixtiyor hushyor tortdim.

Chamasi, ikki soatlardan keyin mehmonlar otlariga minib, toqqa jo‘nab ketishdi. Kelinoyim yana boyagiday: «Shumshuk, tirik yetimcha», – deb qarg‘ay boshlagan edi. Ha, boyagi mastligida aytgan

gaplari ekan-da, deb ko'nglim o'rniga tushdi.

Shu voqeadan bir oz o'tgach, biznikiga bir ish bilan Sayqal buvi kirib keldi. Hovlida yurganimda uning: «Voy, bu nimasi! Uvoliga qolishdan qo'rqmaysanmi?» - deb ko'ngli buzilib gapirganini eshitib qoldim.

Kolinoyim bilan Sayqal buvi ikkalasi qattiq aytishib qolishdi, bir mahal Sayqal buvi qizarib-bo'zarib uydan chiqib ketdi. Kampir ham rahmi kelib, ham o'qrayib menga qaradi-yu, indamay chiqib ketdi.

Ko'nglim g'alati bo'lib qoldi. Nega menga o'qrayib qaradiykin, nima yomonlik qiluvdim?

Ertasi kuni maktabga borsam, Duyshenning avzoyi buzuq ko'rindi, sirini boy bermaslikka harakat qilmoqchi bo'ladi-yu, lekin nimadandir xafa. Yana razm solib tursam, men tomonga qaramaslik payidan bo'ladi. Darsdan keyin biz hammamiz gala-gala bo'lib maktabdan chiqqan edik, Duyshen meni chaqirib qoldi:

- To'xta, Oltinoy, - deb yonimga keldi-da, ko'zimga tikilib turib qo'lini yelkamga qo'ydi. - Uyingga borma, Oltinoy, gapimga tushundingmi? - dedi. Yuragim shuv etib ketdi. Kelinoyimning ko'nglidagi iiyatini endi tushundim.

- Javobini men o'zim beraman, - dedi Duyshen, - hozircha biznikida turasan, ko'zimdan uzoqqa ketmagin, xo'pmi?

Rangim o'chib ketgan bo'lsa kerak, Duyshen iyagimdan ko'tarib, ko'zimga tik boqdi:

- Qo'rqma, Oltinoy! - dedi, u odaticha kulib qo'yib, - men yoningda bo'lganimda hech kimdan qo'rqma. O'qishingdan qolma, hech nimani xayolingga keltirma!.. Qo'rqoqligingni o'zim ham bilamanku-ya...- deb esiga bir narsa tushgandan xoxolab kulib yubordi. - Senga anchadan buyon bir narsani aytmqchi bo'lib yuruvdim. Esingdami, ho' o'shanda Qartangboy ota, azonda turib olib qayoqqadir chiqib ketgan edi. Bir vaqt qaragam, senga dam soldiraman deb, bilasanmi kimni - folbinni, haligi Jaynaqning kampirini boshlab kelibdi. - Nimaga olib keldingiz, desam: - Bir dam solib qo'ysin, Oltinoyning yuragi qo'rqqanidan joyidan ko'chib qolibdi debdi. - E, bu alvastini jo'nating, bunga beradigan qo'y qani biz kambag'alda. YOLG'IZ otni bo'lsa bo'rilar yeb ketdi, deb quvib yubordim. Sen uxlab yotgan eding, kavushini qo'lga berib chiqarib yuboruvdim, meni oppoq soqolim bilan uyatga qoldirding, deb Qartangboy ota bir haftagacha men bilan gaplashmay yurdi. Nimasini aytasan, kampir ikkovlari mehribon, ajoyib odamlar. Yur endi, Oltinoy, uyga ketamiz, - deb Duyshen meni o'zi bilan olib ketdi.

Muallimimni bekorga xafa qilmaslik uchun o'zimni har qancha qo'lga olishga harakat qilsam ham, hadeb meni vahima bosaverdi. Kelinoyim kelib ura-ura oldiga solib olib ketsa, kim nima deya olardi? Keyin ko'ngillariga kelgan ishni qilishaveradi, ovulda kim ularning qo'lini tutardi? Kechalari mijja qoqmay, bir falokat boshlanadi, deb vahima qilib chiqardim.

Qay holatda yotib-turganimni Duyshen, albatta, bilardi. Yurak chigalimni yozib, ko'nglimni ko'tarish uchun ertasi kuni maktabga ikkita terak ko'chat olib keldi. O'qish tamom bo'lgandan keyin, Duyshen qo'limdan ushlab, bir chekkaga olib borib:

- Hozir ikkalamiz bir ish qilamiz, - dedi-da, menga sirli jilmayib qo'ydi. - Mana bu teraklarni senga atab olib keldim. Ikkalamiz ekamiz, bular katta bo'lib, baquvvat tortguncha, sen ham voyaga yetib, ajoyib odam bo'lib, gulday ochilasan. Qalbi pok, zehni o'tkir qizsan, nazarimda, o'qisang martabang baland bo'ladi. Bunga imonim komil, meni aytdi deyarsan, peshonang ham nishona berib turibdi. Hozir novdaday, shu terak ko'chatlariday navqironsan. Kel, Oltinoy, shu ko'chatlarni o'z qo'limiz bilan o'tqazaylik! Baxting o'qishdan ochilsin, chaqnagan ko'zingdan aylanay...

Bo'yim tengi yosh-yosh ko'k teraklar ekan. Maktabimizdan sal nariroqda ekib qo'ygan edik, tog' etagidan esgan shabada endigina yozilgan yaproqchalarni silab jon kirgizganday bo'ldi. Yaproqchalar zirillab, terakchalar tebranib qo'ydi.

- Mana ko'rdingmi? Bir chiroyligi! - dedi Duyshen orqasiga tisarilib borib, - endi huv katta buloqdan ariq ochib kelamiz. Hali ko'rasan, biram sarvqomat bo'lib voyaga yetishsinki! Shu tepalikda

og'a-iniday yonma-yon qad ko'tarib turishadi. O'tgan-ketganlarning ko'ziga tashlanib, hammaning bahrini ochadi. U vaqtga borib zamon ham boshqacha bo'lib ketadi. Oltinoy, boshimiz omon bo'lsa, u yaxshi kunlar ham nasib bo'lar...

Suyunganimdan ko'nglim shodlikka to'lib, nima deyishga gap ham topa olmay Duyshenga tikilib turaveribman. Uning rangpar yuzlari, cho'ziq qora ko'zlari qanday suluv, o'zi pok qalb egasi ekanligini ilgari bilmay yurgunday, tol o'tqazganda loy bo'lgan barmoq bo'g'inlari, uzun-uzun zabardast qo'llari qo'qqisdan tegib ketganda kishining yuragi huzur qilishini sezmay yurgan ekanman. Hozir yuragimni hayajonga solgan allaqanday sezgi uyg'onib: «Duyshen og'ay, sizday bola tuqqan onaga rahmat... Sizni bag'rimga bosib o'pgim kelib turibdi!» - deb yuborishimga sal qoldi, yuragim dov bermadi, o'ylarimdan o'zim uyalib ketdim. Lekin hali-hali afsuslanib yuraman. Biroq, o'shanda tepamizda ko'm-ko'k osmon, to'rt tomonimiz ko'kalamzor adiru, har birimiz o'z o'y-xayollarimiz bilan band edik. Boshimga tushgan xavf-xatarni shu baxtli onda butunlay unutib yuborgandim. Ertangi kunim nima bo'lishini ham, ikki kun bo'pti-yu, kelinoyim meni izlab kelmaganini ham o'ylamay qo'ygan edim. Meni eslaridan chiqarib qo'yishdimikin yoki o'z ixtiyoriga qo'yib qo'yaylik deyishdimi?

Keyin bilsam, Duyshen ko'nglimdan o'tib turgan hamma gaplarni bilib yurgan ekan, ovulga yetib kelganimizda:

- Ko'p ham qayg'uraverma, Oltinoy, bir ilojini toparmiz. Indinga volostga borib sening to'g'ringda gaplashib kelaman. Balki yordam berishar, seni o'qishga yubortirish niyatim bor. Borasanmi o'qishga? - dedi.

- Siz nima desangiz, muallim, o'sha ma'qul, - deb javob berdim. Shahar degani qanaqa bo'lishini ko'z oldimga keltira olmasam ham, Duyshenning gaplarini eshitgach, ko'nglimda shaharga borib o'qish orzusi tug'ildi.

Goh suyunib, goh begona yurtda holim nima kecharkin, deb vahima bosib, xullas, shu gap miyamda aylanib yuraverdi.

Ertasi kuni maktabda o'tirganimda ham shaharga borib qolsam kimnikida turaman, qani endi, savoblikka bironta odam boshpana bersa, o'tinini yorarman, suvini tashib berarman, kir-chirini yuvarman, axir qarab turmay, qo'limdan kelgancha rozi qilarman, deb xayol surib o'tiruvdim, to'satdan maktabimizning orqasida ot tuyoqlarining dupur-dupuri eshilib qoldi. To'satdan shitob bilan otliqlar paydo bo'lib, hozir maktabimizni yanchib vayron qiladiganday tuyuldi. Muallimimizning gapi qulog'imizga kirmay, hammamiz hang-mang bo'lib tosh qotib qoldik. Bu holatimizni payqagan Duyshen shoshib:

- Bolalar, ko'nglingizni bo'lmay o'qishingizga qaranglar, - dedi.

Lekin eshik shartta ochildi, qarasak, ostonada achchiq istehzo aralash kulimsirab kelinoyim turibdi. Duyshen eshik oldiga bordi-da, bosiq ovoz bilan:

- Xo'sh, xizmat? - deb so'radi.

- Xizmatimizning senga daxli yo'q, qizimni uzatmoqchi bo'lib yuribman. Hoy bepadar! - deb kelinoyim men tomonga otilgandi, Duyshen yo'lini to'sdi.

- Bular maktab qizlari. Uzatadigan qiz yo'q bu yerda! - dedi dadil va salobat bilan.

- Nima? Bor-yo'qligini hozir ko'rsatib qo'yamiz. Hoy, jiyan bola, qani kelinglar. Sochidan sudrab chiqinglar, bu yuzi qorani!

Kelinoyim otliqlardan biriga qo'li bilan ishora qilgan edi, anavi kungi suvsar telpak kiygan, yuzi qip-qizil, semiz odamga ko'zim tushdi. Uning ketidan qo'llariga uzun-uzun tayoq ushlagan yana ikki odam otdan tushib kelishdi.

Duyshen eshik oldida turganicha o'rnidan qo'zg'almadi.

- Sen, hey daydi it, birovlarining qiziga o'z xotiningday xo'jayinlik qilmoqchisanmi deyman? Nari tur!

Shunday dedi-yu, suvsar telpakli xuddi ayiqday tashlanib Duyshenga dag'dag'a qildi.

Duyshen eshik kesakisiga qattiq yopishib olib:

– Sizlarning bu yerga qadam qo'yishga haqingiz yo'q, bu maktab! - dedi.

– Aytmadimmi? Bularning bir balosi bor. Uni o'zi allaqachon yo'ldan urib olgan. Bu qanjigini tekinginaga tuzog'iga ilintirib olgan! - deb kelinoyim chiyillab yubordi.

– Maktabing bilan nima ishim bor! - deb haligi semiz odam bo'kirib qamchisini ko'targan edi, Duyshen uning qorniga oyog'i bilan bir tepdi, semiz odam gup etib yerga yiqildi. Shu zahoti so'yil ushlab turganlar Duyshenning ustiga otilishdi. Qo'rqib rangi quv o'chgan bolalar dod-voylashib yugurib yonimga kelishdi. Mushtlashish, so'yil zarbidan maktab eshigining tit-piti chiqib ketdi. Menga yopishib olgan bolalarni ham o'zim bilan sudrab mushtlashayotganlar tomonga otilib bordim.

– Qo'yib yuboringlar, muallimimizni urmanglar! Mana, kerak bo'lsam, meni olib ketinglar! - degan edim, Duyshen menga bir qarab qo'ydi. Yuzlari qip-qizil qonga bo'yalgan, dahshat va g'azabdan ko'zlaridan o't chaqnaq turardi. Yerdan bir parcha taxtani qo'liga oldi-da, u bilan hamla qila turib:

– Qochinglar, bolalar, ovulga qochinglar! Qoch, Oltinoy! – deb baqirdi. Azbaroyi zo'r berib baqirganidan ovozi bo'g'ilib qoldi.

Duyshenning qo'lini sindirishdi. U qo'lini ko'kragiga bosib, orqasiga tisarildi, ana ular bo'lsa qon hidlab quturgan buqaday:

– Ur! Boshiga sol! O'ldir! - deb so'yil bilan uni yana rosa do'pposlashdi.

Darg'azab kelinoyim bilan suvsar telpakli bir sapchib yonimga kelishdi. Sochimni bo'ynimga o'rab, hovliga sudrab chiqishdi. Bor kuchim bilan ularning qo'lidan sug'urilib chiqishga urinib turganimda, ko'zim bir zumda yig'lashdan ham qo'rqib dong qotib qolgan bolalarga, devor tagida qora qoniga belanib yotgan Duyshenga tushdi.

– Muallim! Aylanay, og'a! Voydod, o'ldirishdi-ku bular, - deb baqirib unga intildim...

Qayoqda deysiz! Duyshen bir holatda... Yuz-ko'zlari, kiyimlaridan sog' joyi qolmagan. Ablahlarning kaltak zarbidan xuddi mast odamday, gandiraklab zo'rg'a oyoq ustida turar, likillab qolgan boshini tik tutishga harakat qilardi, ana ular bo'lsa tinmay do'pposlashardi. Meni yerga yiqitib, ikki qo'limni chilvir bilan orqamga bog'lashdi. Xuddi shu paytda Duyshen yerda sudralib qoldi.

– Og'a! - deb qichqirgan edim, og'zimni qo'l bilan yopib, o'zimni egar ustiga tashlashdi.

Suvsar telpakli odam otga minib olgan ekan, qo'li va ko'kragi bilan meni mahkam bosib oldi. Duyshenni urkaltak qilgan anavi ikkovi ham otga minib, hammalari jo'nab qolishdi. Kelinoyim otniig yonida yugurgilab:

– Xo'p ta'ziringni yedingmi, juvonmarg bo'lgur! Jazmaning ham asfalasofilinga ketdi...– deb boshimga mushtlab ketayotganda, bir mahal orqadan qulog'imga:

– Oltinoy! – degan yurak-bag'irni ezadigan dahshatli ovoz eshitildi.

Osilib yotgan boshimni zo'rg'a ko'tarib qaragam, qop-qora qonga belanib chala o'lik qilingan Duyshen sog' qo'liga kattakon bir tosh olib orqamizdan yugurib kelyapti. Uning orqasidan butun sinf bolalari uvvos solib og'aylab, baqirib kelishyapti.

– To'xta, hoy itlar! To'xta deyman! Qo'yvoringlar uni, qo'yvoringlar deyapman. Oltinoy! – deb sandiraklab yugurib bizga yaqin kelib qoldi.

Zo'ravonlar ot boshini tortishdi, ikkalasi Duyshenning atrofida ot aylantirib qolishgandi, u singan qo'lim xalaqit bermasin degan xayolda yengini tishlab otliqlarni poylab tosh otdi, lekin otgan toshi tegmadi.

Anavi ikkovi Duyshenni bittadan so'yil bilan urgandi, u loyga yiqilib tushdi. Ko'z oldim qorong'ilashib, dod solib yig'lashayotgan bolalarning yerda yotgan muallimlari yoniga yugurishib kelib, dahshat to'la ko'zlarini unga tikib to'xtab qolishganini ko'rib qoldim, xolos.

Meni qaerdan, qayoqqa olib ketishganini bilmayman. Ko'zimni ochsam, o'tovda yotibman.

Qorong'i tushib kech kirar ekan, o'tov tuynugidan osmondagi hech narsadan bexabar yulduzlarning charaqlashi ko'zga chalinib, uzoq-uzoqlardan ariqning shuvullab oqishi, poda-poda qo'y haydab ketayotgan qo'ychivonlarning ovozlari eshilib turardi. O'choq boshida qiyshaygan

yog'ochday, qovoqlari soliq, unniqib qop-qorayib ketgan bir xotin o'tiribdi. To'rga qarasam, oh, qani endi ko'zimning o'qi bo'lsa-yu...

– Hey, xotin, turg'iz o'rnidan anuvni! – deb amr qildi yuzi qizil semiz odam. Qora xotin yonimga kelib, yog'ochday dag'al qo'llari bilan yelkandan silkitib qo'ydi.

– To'qolingni bir amallab ko'ndir, bo'lmasa, bari bir, o'z bilganimni qilaman!..

Shunday dedi-yu, anavi odam nusxa o'tovdan chiqib ketdi. Qora xotin bo'lsa o'rnidan qo'zg'almasi ham, og'zidan gap ham chiqmadi. Soqovmikin! Uning kul singari bo'zargan sovuq ko'zlarida hech qanday jon yo'q. Kuchuk bolaligidan miyasiga urilaverib ko'kmiya bo'lib qolgan itning termilgan ko'zlariga o'xshaydi. Yer ustidamanmi, qorong'i go'rga tushib ketganmanmi, o'lik-tirikligimni bilmay o'tiraverdim. Soyda oqqan suv mungli sharillab holimga achinganday, toshdan toshga urilib betoqat bo'layotganday...

Ming la'nat senday ichi qora dog'uli kelinoyiga! Iloyim, uvolimga qolgin, qarg'ishim boshingga yetsin. To'kilgan ko'z yoshlarim, tanimdan oqqan qonlarim sel bo'lib seni o'z qa'riga tortsaydi!

Shu kecha meni o'n besh yoshimda qizligimdan judo qildilar... Meni zo'rlab xotin qilgan shu hayvonning bolalaridan ham yosh ekanman...

Ikki kun o'tib, uchinchi tunda bu kunimdan o'lganim yaxshi, mayli, o'ligim cho'l-biyobonlarda gola qolsin, quvib yetishsa o'qituvchim Duyshen singari jonim boricha olishib o'lganim yaxshi, degan o'y bilan qochmoqchi bo'ldim.

O'tov ichi qop-qorong'i, sekin yurib borib eshikni topdim, qo'lim bilan paypaslab qarasam, eshikni jun arqon bilan tang'ib bog'lab qo'yishibdi, hadeganda qorong'ida arqon tugunlarini yechib eshikni ochish oson emas. Shundan keyin o'tov keragasini ko'tarib, ostidan sug'urilib biron iloj qilib chiqib ketmoqchi bo'ldim. Bor kuchimni ishga solib urinsam ham, butun harakatim bekor ketdi – o'tovni tashqaridan ham arqon bilan yerga tortib qattiq bog'lab qo'yishgan ekan, qo'zg'atib bo'lmadi.

Biron o'tkir narsa topib eshik iplarini qirqishdan boshqa iloj qolmadi. Qorong'ida paypaslab-paypaslab bilakdek yog'och qoziqdan boshqa hech narsa topmadim. Jon achchig'ida shu qoziq bilan o'tov tagini kovlay boshladim. Miyamda faqat birgina fikr aylanib yuradi – yo bu yerdan qochib qutulaman yoki bo'lmasa bu kunimdan o'lganim yaxshi, anavining xurragi, pishillashini eshitmasam bo'lgani, iloyim yo'lim oson bo'lsin, ajalim yetgan bo'lsa, mayli, bu qafasdan qutulib, muallimim Duyshenday o'z erkim uchun jonim bo'g'zimdan chiqquncha olishib o'la qolay!

To'qol nima degan odam bo'ldi! Bir umr yorug' dunyoni ko'rmagan sho'rli to'qol... Ham jismi, ham qalbi qul ikkinchi xotindan ham yomon xo'rlikka giriftor bo'lgan odam zoti bormi bu dunyoda!..

Jonim boricha yerni tirnab qaziy berdim. Keraganing tagidan ikki qo'l sig'adigan teshik ochilganda tong otib, nazarimda, ovul uyg'onganga o'xshadi. Eshikda itlar vovillab, odamlarning ovozi eshilib qoldi. Bir ozdan keyin yilqilar dupurlab, qo'ylar yo'talishib o'tdi-da, o'tovning yoniga kimdir kelib, arqonlarni yechib, o'tov tepasidan kigizlarni tushira boshladi. Qarasam, indamas «kundoshim» qora xotin. Demak, ko'ch-ko'ch bo'layotgan ekan. Bugun azonda bu yerdan qo'zg'alib, dovon oshib boshqa qo'nishga ko'chib ketmoqchi bo'lib gaplashayotganlari kecha qulog'imga bir chalinganday bo'lgandi. Sho'rim qurib, qochishim yana besh battar qiyin bo'lar ekan-da...

Keraganing ostini kovlagan joyimdan hech qimirlamay yerga qarab o'tiraverdim. Yashirib ham nima qilardim... Baribir, o'tov tagi kovlanganini qora xotin ko'rди-ku, ko'rsa ham, hech e'tibor bermay, indamay o'z ishini qilaverdi. Bu dunyosining unga hech daxli yo'g'u, hayotning g'avg'osi uning his-tuyg'ulariga aslo taqilmaydiganday, o'zi bilan o'zi ovora, to'rda boshini ko'rpaga burkab ayiqqa o'xshab yotgan xo'jayinini, hoy turing ko'chib ketyapmiz, deb uyg'otishni ham o'ziga lozim ko'rmadi.

Hamma o'tov kigizlari yig'ishtirib olingan edi, yap-yalang'och bo'ldi-qoldi, men bo'lsam hamon qafasga tushgan qushday o'tiribman, soyning naryog'ida odamlar tuyalarga yuk ortib, to's-to'polon bo'lishib ko'chish taraddudini ko'rishyapti. Bir mahal soydan uchta otliq chiqib kelib, haligilardan nimanidir so'roqlashdi-da, biz tomonga yo'l olishdi. Avvaliga bular ko'ch ko'chirgani kelishgan bo'lsa

kerak deb o‘ylab o‘tirdim. Keyin razm solib qarab ko‘zimga ham ishonmay qoldim. Duyshen bilan yoqasiga qizil taqqan ikki militsioner to‘g‘ri bizning o‘tovga qarab kelishyapti.

O‘rnimdan turay desam holim yo‘q, baqiray desam ovozim... Bir suyunib ketdimki, xayriyat, muallimim tirik ekan! Lekin, e-voh! Yuragim jarohatlangan, nomusim poymol etilgan... Jonim halqumimga kelib tiqilib qolganday, qulog‘im bitib, a‘zoyi badanim bo‘shashib ketdi...

Yuz-ko‘zlari bint bilan bog‘langan, chap qo‘lini bo‘yniga osib olgan Duyshen otdan sakrab tushib, eshikni oyog‘i bilan bir itardi, shiddat bilan o‘tovga kirdi-da, yuzi qizil odamning ustidagi ko‘rparasini yulib olib irg‘itib tashladi.

– Tur o‘rningdan! - dedi g‘azab bilan.

U boshini ko‘tarib, ko‘zini bir ishqaladi. Duyshenga tashlanmoqchi bo‘lgan edi, militsionerlarning o‘qtalغان to‘pponchalarini ko‘rib jim bo‘la qoldi. Duyshen chap qo‘li bilan yoqasidan tortib, o‘ziga yaqin keltirdi, ko‘ziga tik boqib, g‘azabdan lablarining qoni qochib:

– Tur, ablah! Qani, yur, ko‘ngling tusagan yeringga olib borib qo‘yamiz! - dedi. U itoatkorlik bilan o‘rnidan qo‘zg‘aldi. Duyshen uni yana bir yoqasidan tortib ko‘ziga tik boqdi-da, titroq tovush bilan:

– Sen uni giyohday oyoq osti qildim, rasvoyi olam qildim, deb xayol qilgandirsan? Bilib qo‘y, la‘nati, u zamonlar o‘tib ketgan, hozir zamon bizniki, shu bilan endi sening kuning bitadi, - dedi. Uniig etigini yalang oyoq kiydirib, ikki qo‘lini orqasiga bog‘lashdi, militsionerlar uni otga o‘ngarib, biri yetaklab, biri haydab olib ketishdi. Men Duyshenning otiga mindim, u yonimda piyoda ketdi.

Biz yo‘lga tushganimizda orqamizdan yurak-bag‘irni ezadigan dahshatli baqirgan ovoz eshitildi. Qora xotin orqamizdan yugurib kelardi. U aqldan ozgan majnunday yugurib erining yoniga kelib, suvsar telpagini tosh bilan urib tushirdi, yuziga kul sochib yubordi:

– Qonimni suvday ichding, qonxo‘r! Boshimga ne-ne kunlarni solmading, juvon o‘lgur! Mening qo‘limdan endi o‘liging qutulmasa, tiriging qutulmaydi! - deb baqirib o‘kirganini eshitganda, yurak bag‘rim ezilib ketdi.

Qirq yildan beri og‘iz ochmay, erining ko‘ziga tik qarolmay yurgan bu g‘aribning yuragida yig‘ilib qolgan dard-alamlari bugun hamma to‘g‘onlarni chilparchin qilib, seldek o‘pirib chiqqanday bo‘ldi. Uning chinqiriq ovozi baland-baland dara qoyalariiga borib urilib, aks-sadoday yangradi. Goh u, goh bu tomonga yugurib o‘tib, ko‘m-ko‘k tomirlari o‘ynab ketgan oriq, kosovday qo‘llari bilan so‘qaday boshini qaerga yashirishni bilmay tipirchilab qolgan erining ustiga go‘ng, qum sochib, kesak otib, qo‘liga nima ilinsa, shu bilan urib, unga la‘natlar yog‘dirdi:

– Yurgan yo‘lingda o‘t unmasin, ilohim, o‘liging ko‘milmay dalada qolib ketsin, suyaging qaytib kelmasin, qarg‘a-quzg‘unlar ko‘zingni o‘ysin, qorangni ikkinchi ko‘rmay, o‘l, o‘l, harom o‘l! – dedi-yu, jinni bo‘lgan odamday baqirib-o‘kirib, shamolda to‘zg‘ib ketgan sochlaridan qochganday ko‘zi tushgan tomonga yugurib ketdi.

Shu voqea ustiga yetib kelgan qo‘ni-qo‘shnilari ot choptirib uning orqasidan quvib ketishdi.

Yomon tush ko‘rib bosinqirab chiqqan odamday boshimning g‘uvillashi to‘xtamadi. Ko‘z oldimni qorong‘i parda bosib, es-hushimni yig‘olmay, dilim g‘ash, o‘zim xunob kelaverdim. Duyshen sal oldinda otni yetaklab ketyapti. U bint bog‘langan boshini quyi solib, jimgina xayol surib borardi.

Ancha yurganimizdan keyin kasofat dara ko‘rinmay ketdi. Militsionerlar ilgarilab ketib ko‘rinmay qolishgandi; Duyshen otni to‘xtatdi-da, dard-alamli ko‘zlari bilan birinchi marta menga tik qaradi.

– Oltinoy, kechir meni, seni bu kulfatlardan saqlay olmadim, kechir meni, – dedi. Qo‘llarimdan ushlab, qattiq bir xo‘rsinib oldi. – Sen kechirganing bilan, Oltinoy, bari bir o‘zimdan bir umr domongir bo‘lib yuraman.

Ho‘ngrab yig‘lab otning yoliga yuzimni qo‘yib oldim. Ko‘nglimni yig‘i bilan bo‘shatib olgunimcha Duyshen yonimda nafasini ham chiqarmay sochimdan silab turdi.

– Qo‘y, Oltinoy, behudaga joningga jabr qilma, - dedi u bir vaqt. – Gapimga quloq sol, Oltinoy, o‘tgan kuni volostda bo‘lganimda o‘qishing to‘g‘risida gaplashib keldim. Shaharga yuborib o‘qitamiz,

deyishdi. Eshityapsanmi? Yur, endi ketdik.

Adir oralab shildirab oqib turgan tiniq suvga yetganimizda Duyshen mehribonlik bilan menga qarab:

– Otdan tushib yuvinib olsang-chi! – dedi. Keyin cho‘ntagidan sovun olib menga uzatdi, – Men nariroq borib otga o‘t yedirib turay, yechinib suvga tushib yuvinib ol. Hammasini unut qil, zinhor xayolingga keltirma endi. Cho‘milib ol, Oltinoy, yengil tortasan, xo‘pmi?

Xo‘p deganday bosh irg‘adim. Duyshen nari ketib, ko‘rinmay qolgan edi, yechindim, seskana-seskana suvga tushdim. Oq, ko‘k, yashil, qizil toshlar suv tagidan menga ko‘z tashlab qarab turishardi. Ko‘m-ko‘k, toshqin suv to‘lqini to‘pig‘imga kelib urilib nimalarnidir vijirlab gap ochdi. Hovuchlab suv olib ko‘kraklarimga sepdim. Badanimdan muzday suv oqib tushganini ko‘rib shuncha kundan buyon birinchi daf‘a beixtiyor kulib yubordim. Yayrab-yayrab kuldim! Yana anchagacha ustimga suv quyib turdim-da, keyin suvning chuqur joyiga o‘zimni tashladim. Suv oqimi bir zumda meni yana sayoz joyiga olib chiqib qo‘ydi, men bo‘lsam yana o‘rnimdan turib, hadeb o‘zimni qaynab ko‘piklanib turgan oqimga otaman.

– Suvjon, shu kunlarning hamma shaltoq, ifloslarini yuvib ket! Meni o‘zingday halol va musaffo qil! - deb shivirlab, o‘zimdanda o‘zim kulamanu, lekin nimadan kulganimni o‘zim ham bilmayman...

Oh, qani endi odamzodning bosgan izlari bir umr o‘chmasaydi! Duyshen ikkimiz tog‘dan tushib kelgan so‘qmoq yo‘lga topolsam, sajda qilib, muallimning bosgan izlarini o‘pardim. Bu so‘qmoq men uchun hamma yo‘llardan ham aziz. Menga yangi hayot bag‘ishlagan, yangi umid-orzular hadya qilgan, yorug‘ dunyoga chiqargan o‘sha kun, o‘sha so‘qmoq, o‘sha yo‘l xayrli bo‘lsin... O‘sha quyoshga ming bor rahmat, o‘sha zamon tuprog‘iga ofarin...

Ikki kundan keyin Duyshen meni stantsiyaga olib bordi. Bu voqeadan keyin ovulda qolishga ko‘nglim ham bo‘lmadi. Yangi hayotga yangi joyda qadam qo‘yish kerak edi. Bu qarorim ovuldagilarga ham ma‘qul bo‘ldi. Sayqal buvim bilan Qartangboy otam meni kuzatib borishdi, ular ko‘zlarida yosh, yo‘limga atashgan tugun, xaltalarini ko‘tarib, bolalarday yelib-yugurib yurishardi. Men bilan xayr-xo‘shlashgani boshqa qo‘shnilarimiz ham, tajang Satimqul ham yetib keldi. U:

– Xayr endi, bolam, xudo seni o‘z panohida saqlasin, oy borib, omon qayt! O‘zingni dadil tut, Duyshenning yo‘rig‘idan chiqmasang, baraka topasan. Bizlarning ham uncha-munchaga aqlimiz yetadigan bo‘lib qoldi, deb oq yo‘l tilab qoldi.

Maktabimiz bolalari brichka aravaning orqasidan ancha yergacha yugurishib kelib, uzoq vaqt qo‘l silkilab xayrlashib turishdi.

Meni bir nechta yetim bolalarga qo‘shib, Toshkentga, bolalar uyiga jo‘natishdi. Stantsiyada bizni charm kurtka kiygan bir rus ayoli kutib oldi.

Stantsiyaga kechga yaqin yetib keldik. O, aylanay sendan, ko‘klam maysa, terakzor stantsiyam! Yuragimning yarmini bir umr o‘sha yerda qoldirib ketgan bo‘lsam kerak...

Bir ozdan keyin poezd ham yetib keldi. Bizning ayrilishimizni bilgandek, mo‘ralab qarab turgan sarvqomat teraklar kechki shamolda tebranib, bir-biriga allanimalarni shivirlab, oh tortib, hasrat qilganday bo‘lishdi. Duyshen har qancha sabr-qanoatli bo‘lsa ham, bu gal o‘zini bosib turishga urinib, sir boy bermaslikka harakat qilsa ham, yurak dardini yashira olmadi: uning ko‘nglidan nimalar o‘tayotganini, baribir, o‘zim ham bilib turgandim. Mening tomog‘imga ham olovday bir narsa kelib tiqilib qoldi. Duyshen tikilganicha ko‘zini mendan uzolmay, yuz-ko‘zlarim, tugmalarimgacha silab turaverdi.

– Seni bir umr yonimdan siljitmasdimku-ya, Oltinoy, - dedi u. – Lekin, nima qilay, seni o‘qishdan qoldirishga haqqim yo‘q-da. O‘zim ham uncha savodli emasmani... Nima bo‘lganda ham, o‘qishga ketganing ma‘qul! O‘qib yaxshi o‘qituvchi bo‘lasan, maktabimiz esingga tushgan kezlari hali rosa kularsan ham... Mayli, iloyim tilagan tilagimga yetkazsin...

Shu orada darani yangratib uzoqdan parovoz ovozi eshitildi, poezd chiroqlari ham ko‘rinib qoldi. Stantsiyadagi odamlar yuklarini ko‘tarib qimirlab qolishdi.

– Ana, hozir endi jo‘nab ketasan! - dedi titroq ovoz bilan Duyshen, qo‘limni qattiq siqib. – Baxtli bo‘l, Oltinoy, o‘zingga ehtiyot bo‘l, ishqilib o‘qish payidan bo‘l...

Biron javobga ham tilim bormadi, ko‘z yoshlarim bo‘g‘ib qo‘ygandi.

– Yig‘lama, Oltinoy, - deb Duyshen ko‘z yoshlarimni artib qo‘ydi-da, to‘satdan bir gap esiga kelib: – Anavi biz ekkan terakchalarni, Oltinoy, men o‘zim parvarish qilaman. Omon bo‘lsang, katta odam bo‘lib kelganingda, bo‘y cho‘zib chiroyli bo‘lganini ko‘rarsan hali.

Shu payt poezd ham yetib keldi, sharaq-shuruq qilib vagonlar bir-biriga urilib to‘xtadi.

– Qani endi, xayrlashaylik, beri kel, manglayingdan bir o‘pay! – Duyshen meni qattiq quchoqlab peshonamdan o‘pdi. – Eson-omon bo‘l, oq yo‘l senga, baxting ochilsin, chirog‘im! Hech nimadan qo‘rqma, dadil qadam bos!

Bir sakrab vagon zinapoyasiga chiqdim-da, orqamga qayrilib qaradim. Singan qo‘lini bo‘yniga osib olgan Duyshenning bilinar-bilinmas ko‘z yoshi aralash menga termulib qarab qolgani hech ko‘z oldimdan ketmaydi. Keyin menga qarab talpingan edi, shu onda poezd o‘rnidan qo‘zg‘alib jo‘nadi.

– Xayr, Oltinoy! Xayr, chirog‘im! - deb qichqirdi u.

– Xayr, muallim, xayr, aziz ustozim!

Duyshen vagon bilan yonma-yon yugurib boraverdi, keyin orqada qoldi, bir vaqt o‘zini yana zarb bilan oldinga tashlab:

– Oltinoy! - deb baqirib yubordi. Menga muhim bir gapni aytolmay qolganiga o‘ksinib baqirdi. Yuraginging eng teran yeridan chiqqan bu nido hali-hali qulog‘imdan ketgan emas...

Poezd tunneldan chiqib, to‘g‘ri yo‘lga tushib oldi, tobora tezlashib Qozog‘iston qir-dalalaridan meni yangi hayot sari olib ketdi...

Xayr muallimim, xayr, birinchi maktabim, xayr, bolalik chog‘im, xayr, yer ostida ko‘zi ochilmay qolgan tiniq buloq singari, pinhon sof muhabbatim...

Ha, Duyshen orzu qilib bizlarga tasvirlab bergan katta shaharda, derazalari katta-katta maktablarda o‘qidim. Rabfakni bitirganimdan keyin, meni Moskvaga institutga yuborishdi.

Shu uzoq o‘qish yillari har gal boshimga mushkul ish tushib, umidsizlik meni yengmoqchi bo‘lib hamla qilganida, eng qiyin daqiqalarda Duyshenni ko‘z oldimga keltirardim, uning tayinlab aytgan gaplari menga madad berib, olg‘a undar, tisarilishimga qo‘ymasdi. Odamlarning bir o‘qib miyasiga quyib olgan narsalari menga juda zo‘r mashaqqatlar bilan nasib bo‘lardi. Nega deganda, menga hamma darslarni boshidan boshlashga to‘g‘ri keldi.

Rabfakda o‘qib yurgan chog‘imda muallimimga maktub yuborib, unda oshkora muhabbat izhor qildim, sizni kutishga ahd qilganman, deb xabar qildim. Lekin, afsuski, xatimga javob ololmadim. Shu-shu xat yozib turishimiz ham to‘xtab qoldi. Nazarimda u o‘qishimga xalaqit bermaslik uchun mendan ham, o‘z huzur-halovatidan ham voz kechdi shekilli. Balki, bu qilgan ishi to‘g‘ridir... Ehtimol, boshqa sababi bordir?.. O‘shanda ozmuncha qon yutmadim, boshimga ne-ne xayollar kelmadi...

Birinchi dissertatsiyamni Moskvada yoqladim. Men uchun bu katta jiddiy yutuq edi. Ana o‘sha yillari o‘zim o‘qish bilan ovora bo‘lib ketib, ovulga borishga hech iloj topolmadim. Shu o‘rtada urush boshlanib qoldi. Kech kuzakda Moskvadan Frunzega evakuatsiya qilinib ketayotganimizda o‘sha muallimim meni birinchi marta o‘qishga jo‘natgan stantsiyada poezddan tushib qoldim. Baxtinga, ovulimiz yonidan sovxozga o‘tib ketadigan bir arava ham uchrab qoldi.

O, jondan aziz Vatanim, sen bilan og‘ir jangu jadal kunlarida uchrashish nasib bo‘ldi. Yurtimning obod bo‘lganini ko‘rib, quvondim. Yangi-yangi ovullar paydo bo‘libdi, yangi-yangi ko‘chalar ochilibdi, yangi ko‘priklar bino bo‘libdi... Lekin urush dilni siyoh qilib turibdi-da.

Ovulga yaqinlashgap sari yuragim qiniga sigmay, tipirchilay berdi.

Uzoqdan yangi-yangi, notanish ko‘chalar, uy va bog‘larga ko‘z tashlab kelyapman. O‘sha maktabimiz turgan tepalikka ko‘zim tushdi-yu, yuragim shuv etib ketdi – tepalikda ikki azim terak yonma-yon qad ko‘tarib, shamolda chayqalib turishibdi. Shu onda butun umrim bo‘yi «muallim» deb

atab kelgan odamimning o‘z nomini birinchi marta tilga oldim:

– Duyshen! – deb shivirlab qo‘ydim. – Duyshen, qilgan hamma yaxshiliklaring uchun rahmat! Esingdan chiqarmabsan, demak, o‘ylab yuribsana... Ofarin, sendek sadoqatli zotga!..

Aravakash bola ko‘z yoshlarimni ko‘rib:

– Nima bo‘ldi sizga, opa! – deb tashvishlanib so‘radi.

– Ha, hech nima! Bu kolxozda biron kishini taniysanmi?

– Bo‘lmasam-chi! Hammalari o‘z odamlarimiz.

– Duyshenni bilasanmi, muallim bor edi-ku?

– Duyshen deysizmi? U armiyaga ketgan-ku. O‘zim uni shu aravada voenkomatga oborib qo‘ygandim.

Ovulga burilishda boladan, aravangni to‘xtat, deb iltimos qildim, aravadan tushdim. Yerga tushib o‘ylanib turib qoldim. Shu og‘ir kunlarda tanish qidirib, meni taniysizmi, men falonchi bo‘laman, deb uyma-uy yurishni o‘zimga ep ko‘rmadim. Duyshen bo‘lsa armiyada ekan. Innaykeyin, kelinoyim bilan amakim bor joyga qadam bosmaganim bo‘lsin, deb ont ichgandim. Odamzodning ko‘p gunohlarini kechirish mumkin, lekin bunaqangi yovuzlikni hech kim ham kechirmas, amakim bilan kelinoyimga qoramni ko‘rsatish niyatim ham yo‘q edi. Yo‘ldan burilib tepalikka – qo‘shterak yoniga qarab ketdim.

Eh, teraklar, jon teraklar! Qancha-qancha suvlar oqib o‘tdi-yu, u mahalda sizlar ko‘m-ko‘k ko‘chat edingiz! Mana, endi sizlarni ekan, voyaga yetkazgan odamning hamma orzu-istaklari, aytgan gaplari ro‘yobga chiqdi. Nega ma‘yus ko‘rinasiz, shovullab nimadan qayg‘urasiz? YO qish yaqinlashib qoldi, izg‘irin shamollar yaproqlarimizni to‘kib yuboradi deb, shuning tashvishini qilyapsizmi? YO bo‘lmasa xalqning g‘am-g‘ussasi, qayg‘u-alami shox-shabbalaringizni zirqiratayptimi?

Ha, hali izg‘irin qish ham keladi, bebosh bo‘ronlar ham bo‘ladi, lekin bahor ham keladi...

Kuzgi yaproqlarainig shovullashiga uzoq vaqt quloq solib turdim. Teraklar yonidan o‘tgan ariqlarni kimdir yaqinda tozalab qo‘yibdi: yerda oyoq, ketmon izlari bor. Ariq to‘la limmo-lim tiniq suv, uzilib tushgan sap-sariq terak barglari suv yuzida qalqib turibdi.

Tepalikdan maktabning bo‘yalgan tunuka tomi ko‘rinib turardi, ilgari maktabimizdan nomu nishon ham qolmabdi.

Tepalikdan tushib, yo‘lda uchragan brichka aravada stantsiyaga qarab ketdim.

* * *

Urush tugab, g‘alaba kunlari ham yetib keldi. Xalq ozmuncha qora kunlarni boshidan kechirdimi? Bolalar maktabga otalarining polevoy sumkalarini ko‘tarishib yugurib ketishardi. Erkaklar qaytib yana mehnatga kirishib ketdilar, beva qolgan xotinlar ko‘z yoshi to‘ka-to‘ka, oxiri taqdirga tan berishdi; qarindosh-urug‘, aka-ukalarini, erlarini umid bilan zoriqib kutganlar ham ko‘p bo‘ldi. Axir, hamma birdan qaytmadi-da.

Duyshenning holi nima kechganini bilolmay dog‘da yurdim. Ovulimizdan shaharga kelib-ketib yurganlar, Duyshen bedarak bo‘lib ketdi, selsovetga shunday qog‘oz kelganmish deyishdi.

– Kim bilsin, balki o‘lgandir, – deb tasmol ham qilishdi. – Bedarak ketganiga, axir, ozmuncha vaqt bo‘ldi-mi... deyishdi.

«Demak, muallimni qaytib kelmas ekan-da, deb ba‘zi-ba‘zida xayolimdan o‘tkazib qo‘yardim. O‘sha stantsiyada xayrlashganimizdan buyon diydor ko‘rishish nasib bo‘lmabdi-ya...»

Har zamon-har zamon o‘tmishimni xotirlabmanu, yuragim g‘am-g‘ussaga to‘lib-toshay deb qolganini payqamay yuravergan ekanman.

Qirq oltinchi yili kech kuzakda Tomsk universitetiga ilmiy komandirovkaga jo‘nab ketdim.

Sibir yerlariga birinchi marta qadam qo‘yishim edi. O‘sha qish oldi kezlarida Sibirning qahri kelganu o‘zi g‘amgin ko‘rinardi. Asrlarni ko‘rgan o‘rmonlari derazadan qop-qora devorday tuyuladi. O‘rmonlar oralig‘idagi sayhon joylarda mo‘risidan oq tutun burqirab turgan, tomlari qora qishloqchalar

ko'zga tashlanib turadi. Muz qotgan dalalarga birinchi qor tushganu, havoda qarg'alar to'p-to'p bo'lib qag'illab parvoz qilib yurishibdi. Osmonning qovog'i soliq.

Poezdga vaqtim chog' ketyapman. Kupemizdagi hamrohlarimizdan biri frontdan kelgan qo'ltiqayoqli nogiron yigit harbiy hayotdan qiziq-qiziq voqealar va latifalar aytib kuldiringani-kuldiringan. Ajoyib-g'aroyib gaplarga shunday ustaki, beozor askiyalari ham xuddi chinday bo'lib ko'rinadi, vagondagilarning hammasi uni yaxshi ko'rib qolishdi.

Novosibirskdan o'tganimizda poezdimiz qandaydir raz'ezdda bir minutcha ushlanib qoldi. Men deraza yonida haligi yigitning sho'xligiga qarab kulib turgandim.

Poezd o'rnidan qo'zg'alib, jadallashdi, stantsiyadagi yakka uy deraza oldidan suzib o'tganday bo'ldi, strelkachiga ko'zim tushganda derazadan shartta orqamga tisarildimu, shu zahoti yana oynaga yopishib oldim.

Uni, Duyshenni ko'rib qoldim! U budka yonida qo'lida bayroqcha tutib turgan edi. Nima bo'lganini o'zim ham bilmayman.

– To'xtating! - deb butun vagonni boshimga ko'tarib baqirdimu, nima qilishimni bilmay, o'zimni vagon eshigi tomon otdim, shu lahzada ko'zim stop-kranga tushdi, shartta plombasini uzib oldim.

Vagonlar bir-biriga urilib, poezd birdan tormozlandi, yana shunday shiddat bilan orqasiga tisarildi. Polkalardagi yuklar gumburlab ag'anab tushdi, idish-tovoqlar shaqirlab ketdi, bolalar bilan xotinlarning yig'isi eshitildi. Kimdir vahimadan ovozi bo'g'ilib:

– Poezd odamni bosib ketibdi! - deb baqirib yubordi.

Men bo'lsam vagon zinapoyasidan sakradim, nazarimda jahannamga ag'anab-tushganday bo'ldim, ko'zimga hech narsa ko'rinmay qoldi, aql-hushini yo'qotgan odamday strelkachining budkasiga –Duyshenning yoniga yugurdim. Orqamdan konduktorning hushtagi eshitildi. Vagonlardan odamlar sakrab tushib, ular ham orqamdan yugurishdi.

Bir nafasda poezdning u boshiga borib yetdim. Duyshen ham menga qarab chopib kelyapti.

– Muallim, jonim Duyshen! – deb baqirdimu, o'zimni uning bag'riga otdim.

Strelkachi menga qarab hayron bo'lib to'xtab qoldi. Duyshenning xuddi o'zginasi, yuz-ko'zlari quyib qo'yganday, lekin ilgari mo'ylov qo'yib yurish odati yo'q edi, o'zi ham ancha keksayib qolibdi.

– Sizga nima bo'ldi, singlim, nima gap? - deb mehribonlik bilan so'radi u qozoq tilida. – Yanglishdingiz shekilli. Strelkachi Jongazin bo'laman, otim Beynov.

– Beynov?

Alamim zo'ridan, uyalganimdan dodlab yuborishimga sal qoldi, zo'rg'a o'zimni bosib oldim, yer yorilmadi-yu yerga kirmadim.. Nima noma'qulchilik qilib qo'ydim? Yuzimni qo'llarim bilan berkitib, boshimni xam qildim. Bu kunimdan ko'ra yer yuta qolsa bo'lasmidi meni! Strelkachidan uzr so'rab, xalqdan kechirim so'rashim kerak edi, men bo'lsam xuddi tosh qotganday, damim ichimga tushib turaveribman. Yugurib kelgan yo'lovchilar ham nima sababdandir jim turishardi. O'zim bo'lsim, hozir baqirib rosa so'kishadi men betamizni, deb kutib turibman. Lekin hech kim miq ham etmadi. Mana shu mudhish jimlikdan qandaydir bir xotin:

– Bechora sho'ring qurg'urning ko'ziga eri, yo ukasiga o'xshab ko'ringanda! – dedi. Odamlarga jon kirdi:

– Muncha vahima qilmasa, – deb birov to'ng'illab qo'ydi.

– Muncha yozg'irmasangiz, axir, bu kasofat urushda ne-ne kunlar boshimizga tushmayapti deysiz...– deb shartta kesib gap qaytardi bir ayol.

Strelkachi qo'llarimni yuzimdan olib:

– Qani yuring, vagoningizga olib borib qo'yay, sovuqda qoldingiz, - dedi. Shunday deb qo'limdan ushlab oldi. Bir tomonimdan yana bir ofitser ushladi.

– Yuring, grajdanka, hechqisi yo'q, xafa bo'lmang, - dedi.

Odamlar yo'l berishdi, meni xuddi dafn marosimidagiday ikki qo'ltig'imdan ushlab borishdi. Bizlar sekin qadam tashlab oldinda boramiz, qolgan hamma kishilar ketimizdan borishardi. U yoq-bu

yoqdan yugurib kelayotgan yo'lovchilar ham bizga qo'shilishib borishardi. Kimdir tivit ro'molini yelkamga tashladi. Kupedagi qo'ltiqtayoqli hamrohimiz yon tomonda oqsoqlanib borardi. U sal oldinga o'tib yuzimga bir qarab oldi. Xushchaqchaq, mehribon va dovyurak bu sho'x yigit nima uchundir bosh yalang, nazarimda, ko'zlaridan miltillab yosh oqib ketyapti. Buni ko'rib mening ham ko'zim yoshlandi. Poezd bo'ylab ohista qadam tashlab boryapmiz, telegraf simyog'ochlarining hushtak chalib guvillashlari qulog'imga xuddi marsiyaday eshitilardi. «Yo'q, endi uni ko'rish menga nasib bo'lmaydi».

Vagonimiz yonida bizni poezd boshlig'i to'xtatdi. U barmog'ini menga bigiz qilib, bir nimalar deb baqirar, sud javobgarligi, jarima haqida nimalarnidir jahl bilan gapirardi. Men bo'lsam bu gaplarga e'tibor ham bermadim, shu paytda dunyoni suv olib ketsa to'pig'imga ham chiqmasdi. U protokolini qo'limga tutqazib, qo'l qo'ydirib olmoqchi bo'ldi. Men bo'lsam qalam olishga ham madorim yo'q. Shu paytda haligi hamrohimiz uning qo'lidan qog'ozni yulib olib, qo'ltiqtayoqlab tumshug'ining tagiga borib yuziga baqirdi:

– Tinch qo'ysang-chi, uni! Men qo'l qo'yaman, stop-kranni uzgan men bo'laman, javobini o'zim beraman...

Qech qolgan poezd Sibir yeridan, qadimgy rus o'lkasidan g'izillab boradi. Tun qorong'isida qo'shnimning gitarasidan mungli kuy sadolari yangraydi.

* * *

Yillar ketidan yillar keldi. Turmush o'z yo'lidan qolmay, porloq kelajak va uning katta va kichik g'am-tashvishlari bir umr da'vatini bas qilmadi. Yoshim bir joyga borib qolganda erga chiqdim. Umr yo'ldoshim tuzuk, bama'ni odam, bolalarimiz bor, oilamiz ahil, apoq-chapoqmiz. O'zim falsafa fanlari doktoriman. Tez-tez safarda bo'laman. Juda ko'p mamlakatlarda bo'ldim.... O'sha-o'sha ovulimizga bormagandim. Buning o'ziga yarasha ancha-muncha sabablari bor edi, albatta. Lekin o'zimni oppoq qilib ko'rsatish niyatim yo'q. Ovulim bilan bordi-keldim uzilib qolganligi yaxshi emas, bunda o'zimni gunohkor deb bilaman. Lekin peshonamga yozilgani shu ekanmi...

Men o'tmishimni unutilib yuborganim yo'q, unutilib yuborishga qurbim ham kelmasdi. Yo'q, undan qandaydir uzoqlashib qoldim, xolos.

Tog'larda shunday chashmalar bo'ladi, yangi yo'l ochilsa, bu chashmalarga eltadigan so'qmoq yo'llar esdan chiqib ketadi, suvsaganda yo'ldan burilib boradigan yo'lovchilar tobora kamayadi, shu bilan bu chashmalarni yalpiz yoki na'matak bosib ketadi. Keyin bora-bora yo'lovchilar ko'ziga ko'rinmay ham qoladi. Bunday chashmalar onda-sonda birontaning esida qolib jazirama issiq kunlarda tashnasini qondirish uchun yo'ldan burilib chashma boshiga borsa borar. Yo'lovchi keladi-yu, o't bosib ketgan chashmani qidirib topadi. Giyohlarni amallab ochadi-yu, hayratidan «oh!» deb yuboradi: allaqachonlardan buyon hech kim loyqalatmagan, muzdek buloq suvining tiniqligi va chuqurligini ko'rib hayratda qoladi, buloqda u o'zini ham, quyoshni ham, osmonni ham, tog'-toshlarni ham ko'radi... Ko'radi-yu, shunday joylarni bilmaslik gunoh, yor-birodarlarni ham bundan xabardor qilish kerak, deb ko'nglidan o'tkazib qo'yadi. Shunday deb o'ylaydi-yu, yanagi safargacha o'zi ham esidan chiqarib qo'yadi.

Ba'zan hayotda ham shunday bo'larkan, shuning uchun ham buning oti hayot bo'lsa kerak...

Bunday chashmalar yaqinda ovulimizga borib kelganimdum keyin esimga tushib qoldi.

Siz o'shanda meni, nima vajdan birdaniga Kurkuredan ketib qoldiykin deb hayron bo'lgandirsiz? Hozir sizga yorilib aytgan dardlarimni o'shanda odamlarga aytsam bo'lasmidi? Yo'q, o'shanda ko'nglim juda buzilib, nomus kuchlilik qildi, o'zimdan-o'zim uyalib ketdim, shu vajdan darhol jo'nab keta qoldim. Mundog', yuragimga quloq solib ko'rsam, Duyshen bilan diydor ko'rishgulik holim yo'q, ko'ziga tik boqib qarolmasdim. O'zimni bosib, yurak to'lqinimni tinchitishim kerak edi, fikr-o'ylarimni bir joyga to'plab, faqat ovuldoshlarimga emas, yana boshqa ko'pdan-ko'p do'stlarimga

aytmoqchi bo'lgan gaplarimni yaxshilab o'ylab bir qarorga kelishim zarur edi.

O'zimni gunohkor his qilganimning yana bir boisi shuki, bu izzat-ikromlar menga emas, boshqa bir zotga atalishi kerak edi. Yangi maktab ochish marosimida men emas, boshqa bir zotni to'rga o'tqazish lozim edi. Bunga hammadan avval faqat birinchi muallimimiz, ovulimizning birinchi kommunisti qariya Duyshenning haqi bor edi. Holbuki buning aksi bo'ldi. Biz hammamiz to'kin dasturxonda mehmon bo'lib o'tirdigu, bu bebaho odam shu ulug' ayyom kuni ham pochtachiligini qo'ymay, bir zamonlar shu maktabda o'qib odam bo'lgan talabalarning yuborgan tabrik telegrammalarini maktabning ochilish vaqtiga yetkazish tashvishida yurdi.

Bu ittifoqo sodir bo'lgan voqea emas. Bunday hodisalarni men o'zim ko'p ko'rganman. Shuning uchun ham men o'z-o'zimga savol beraman: oddiy kishilarni Lenin singari astoydil izzat-hurmat qilish odatimizni, ajabo, qachon tark qilib qo'ydik?.. Xudoga shukur, hozir bu narsalar haqida riyokorlik, tilyog'lamalilik qilmay, ro'yirost gapiradigan bo'lib qoldik. Bu jihatdan ham Leninga yanada yaqinroq bo'lib olganimizdan o'zimizni ming bor baxtiyor his qilamiz.

O'z zamonasida Duyshenning qanday muallimlik qilganidan yoshlar bexabar. Kattalardan ko'plari dunyodan o'tgan. Duyshenning shogirdlaridan ko'plari urushda halok bo'lib ketishdi, ular chinakam sovet jangchilari edilar.

Muallimim Duyshenning qissasini yoshlarga yetkazishni o'z burchim deb bilardim. Mening o'rnimda har qanday kishi bo'lganda ham shunday qilardi, bu turgan gap. Lekin, afsuski, ovuldan uzilib qolgandim! Duyshendan ham xabar topolmay, bora-bora uning siymosi xotiramda sokin muzeyxonalarda saqlanadigan aziz yodgorlikday bo'lib qoldi.

Hali muallimim huzuriga borib, gunohimni bo'ynimga olib, undan kechirim so'rashim bor. Yolvorib, uzr so'rayman.

Moskvadan qaytib kelganimdan keyin Kurkurega borish niyatim bor; odamlarga yangi internat-maktabga «Duyshen maktabi» deb nom qo'yishni taklif qilmoqchiman. Internat-maktabga hozir pochtachilik qilib yurgan shu oddiy kolxozchining nomini qo'ysak deyman. Siz ham, ovuldosh do'stim, mening bu taklifimni quvvatlarsiz, deb umid qilaman. O'ylayman, iltimosimni yerda goldirmassiz.

Moskvada hozir tun, soat bir. Mehmonxona balkoniga chiqib, osmondagi yulduzlarday charaqlab turgan bepoyon Moskva chiroqlarini tomosha qilib, ovulimga borsam, muallimim bilan ko'rishib, oppoq soqollaridan o'psam, deb xayol surib turibman.

* * *

Derazalarni lang ochib qo'ydim. Uyga rohatijon havo oqib kirdi. Yorishib borayotgan ko'kish tong nurida boshlab qo'ygan etyud va xomaki suratlarimni ko'zdan kechirib turibman. Bunday suratlarim ko'p, bir necha marta hammasini yangidan boshlagan paytlarim ko'p bo'lgan. Lekin yaxlit bir surat haqida fikr aytishga hali erta. Eng muhim narsani hali topganimcha yo'q. Tong sukunatida xayol surib qadam tashlab yuribman, hech o'yimning oxiriga yetolmayman. Har gal ham shu kayfiyatda o'tadi. Har gal, suratim hali xayol pardasidan chiqmagan, deb o'zimni qattiq ishontiraman.

Shunday bo'lsa ham, hali alvonga tushmagan suratim ustida sizlar bilan gaplashish niyatim bor. Maslahatlashmoqchiman. Bu suratim ovulimizning birinchi ustoz, birinchi kommunist qariya Duyshenga bag'ishlanadi, buni albatta bilib turibsiz.

Lekin murakkab hayot, muqaddas kurashni, turli-tuman taqdir va insonlik hislarini bo'yoqlar bilan ifoda qilish qo'limdan kelarmikin, shu tomonini hali o'zimcha tasavvur qilolmay yuribman. Bu limmo-lim to'la kosani chayqatmay, bir qatrasini ham zoe ketkazmay siz zamondoshlarimga yetkazishning iloji qanday bo'larkin? Niyatimni sizga yetkazish bilan birga, uni hammamizning ijodimizga aylantirish uchun nima qilsam bo'larkin?

Bu suratni chizmaslikka ilojim yo'q, lekin shuncha o'y-xayollar, andisha-yu anduhlar meni

qamrab olganki! Ba'zan o'ylab o'tirib, bu niyatimni bunyodga chiqarish qo'limdan kelmas, degan umidsizlik meni yengganday bo'ladi. Ba'zan bo'lsa qayoqdan ham taqdir qo'limga rassom qalamini tutqazdi, deb yana bir hayajonga tushaman. Qanday azob, qanday nadomat kunlarga qoldim o'zim!

Ba'zan bilaklarimga qon to'lib, o'zimni shu qadar baquvvat his qilamanki, tog'ni talqon qilish ham hech gap bo'lmay qoladi menga. Shunday kezlarda: razm sol, o'rgan, sarasini sarakka chiqar, deb xayol surib ketaman.

Duyshen bilan Oltinoy qo'shteragini suratga sol, axir, sen bu teraklar qissasini bilmasang ham, yoshligingda senga ozmuncha huzur bag'ishlaganmi! Oftobda unniqib ketgan yalang oyoq bolaning suratini sol. U bola balandga chiqib terak shoxiga o'tirib, uzoq-uzoqlarga zavq bilan ko'z tashlab turibdi.

Yoki bir surat solib, unga «Birinchi muallim» deb nom qo'y. Bunda Duyshen bolalarni qo'liga ko'tarib suvdan o'tkazib turgan bo'lsinu, qip-qizil pochapo'stin kiygan, semiz-semiz o'ynoqi ot mingan anavi to'pos odamlar xo'rlashib, uni mayna qilishayotgan bo'lsin...

Yo bo'lmasa muallimning Oltinoyni shaharga kuzatib turganini tasvirla. Oxirgi marta yuragidan nido chiqarib xayrlashgani esingdami? Shu lahzani shunday ajoyib suratga tortginki, surating Oltinoyning qulog'i tagidan hali ham ketmagan Duyshen nidosi singari har bir kishining yuragidan aks-sado topsin.

O'zimga-o'zim shunday deyman. O'zimga-o'zim ancha gaplarni ma'qullaymanu, lekin hammasi ham ro'yobga chiqavermaydi-da... Suratim qanday chiqishiga hozir ham ko'zim yetmaydi, lekin bir narsaga qattiq ahd qilganman: izlanaman.

1962 yil